No 27. Dravya Shudhi Dipika
(48 Leaves)

LIBRARY OF THE BOMBAY BRANCH OF THE ROYAL ASIATIC SOCIETY

॥श्रीगोऊलेशोजयति॥ ॥श्रीगोकुलनाथतातश्रीवल्लभाचार्यचरणेभ्यो नमः॥ हरिसेवोपकारिकाब्राह्मणाभ्यन्तरादिद्रव्यशुद्धिरत्रविचार्यते॥१॥निबंधेषुविविधोक्तप्यधुनाबुद्धिदोषतः॥ यतोनभासतेसम्यक्ततएषसमुद्यमः॥२॥तत्रतावत्स्नायश्चित्तमिताक्षरायाज्ञवल्क्यः ॥उदक्याशुचिभिःस्नावासंस्पृष्टेरूपस्पृशेत्॥अश्विनाविन्द्रजेचैवगायत्रीमनसास्मरन्॥ इत्याहगोतमश्चविज्ञानेश्वरः॥उदक्यारजस्वलाश्वसूचयः॥शबचंडालपतितसूतिकाब्रह्मक्षौचिनः॥एतैःसंस्पृष्टस्नावास्तैःपुनरुदक्याशुचिसंस्पृष्टादिभिःसंस्पृष्टउपस्पृशेत्॥ चमेत्॥आचम्यचाश्विनौत्वाकोहिष्टेवमादिनात्रीणिमंत्रवाक्यानिजपेत्॥त्रिष्वपि बहुवचनस्यचरितार्थत्वात्॥तथागायत्रीचमनमात्रमजपेत्॥ननूदक्यादिसंस्पृष्टः स्नायादित्येकवचननिर्दिष्टस्यकथंतेरितिबहुवचनेनूपरामर्षः॥सत्यमेवं॥किंत्वत्रोदक्यादिसंस्पृष्टव्यक्तिर्दृष्टिरुक्तस्नानार्हमात्रस्पर्शेप्याचमनमात्रविधानार्थंतेरितिबहुवचनमित्यविरोधेदृष्टिर्वास्नानार्हमात्रस्पर्शेप्याचमनमात्रविधानार्थंतेरितिबहुवचनमानं॥तेनरजस्वलाशबचंडालपतितसूतिकानांस्पर्शेसचेल स्नानंअपरार्केतुमनुवाक्येदृष्टिकीर्तिमुदक्याचपतितंसूतिकंतथाशबं वत्स्यन्तिनंचेवस्पृश्यस्नानेनशुद्धतीतिशंखेनस्पर्शेसचेलस्नानमुक्तं॥अ पतितसंधेतुआत्मात्॥दृष्टिकीर्तिरुदक्याचपतितंसूतिकंतथाशबं॥अत्रंतुशुचिसाहचर्यात्॥पतितोम

हापातकी॥सूतिकाप्रसवेसत्यप्राप्तशुद्धिकालास्पर्शेःस्नंतस्यस्नंतत्स्नंतदस्यास्नातित स्नं॥अत्रतत्यहनदिवाकीर्तिरुदक्यंचाविशतेष्वंतेइतिअपरार्केप्येवं॥ तेनयंचस्पृशतिमयीस्पर्शेस्नानंअघमर्षणत्रस्नानमात्रमुक्तं॥तथाविसर्चेलस्नानेसर्व समाप्तं॥स्नानंचयाकंत्रनधर्मंदेवद्रव्योपजीविनंग्रामयाजकंमानयाविसर्चकं लोमविक्रयिणंचित्रिकांडमद्यंमद्यभांडंसस्नेहमनुबाल्छिशबस्पर्शंमहापातकीनशबं स्पृष्वासचेलंसंभोक्तुंगास्तोत्तीर्णोनिमज्यस्पृशेत्यमाद्यस्पृशेत्तंजपेत्तुदंतंप्राधष्यस्ना त्वात्रिरात्रामेदिनिश्चयवनवचनात्॥तेनरजस्वलाशबचंडालपतितसूतिकांतस्पृ शिशावाशौचितस्पृशिस्पर्शेसचेलंस्नानं॥तदृतिरुक्तस्नानार्हस्पर्शेप्याचमनमितिसि द्धंति॥तेचस्नानार्हविज्ञानेश्वरेणसंगृहीताअत्रेवाच्याः॥सांप्रततुरजस्वलादिस्पर्श विषयेन्योविशेषउच्यते॥मयीतासिंधोपरोरजःउदक्यास्पृशेत्नेस्नायादंशुकेनांगतोपि वा॥स्यात्तत्रतस्पृष्टिस्नानेतुल्याः सर्वेरजस्वलाइतितुल्याइति॥स्पर्शेषजननेसर्वतु ल्याइत्यर्थः॥तथा॥वस्त्रसंस्पर्शनेतस्यसचेलंस्नानमाहनं॥अंगस्पर्शेनवस्त्रस्यवदंतिहि जमस्तेमाइतिच॥दृष्ट्वाचंडेदवेत्तु॥वस्त्रायंतरितस्यरजसाक्षस्यस्पर्शेभिधीयतेस्नान स्पर्शेतुवस्त्रोत्कंतुस्नायंनरेविचेतिप्रचेतोवचनमप्युक्तंपराशरार्कवाक्येतु॥स्नानंस्पृष्टेनवेने स्नातकृत्येवादितस्पर्शेत्॥नाशौचेहवणेवस्पर्शेतत्रोपस्पर्शनाछुचिरित्युक्तं॥तेनेदंसिद्धंति॥

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June, 2017

न

मनुस्मानादिवाकीर्त्यादिनांपंचानांवस्त्रायंतरितस्यशेस्नानेनशुद्धिर्नांतुतत्रानुक्तत्वात्तदशु
चित्वप्रत्यवहंस्यमाणत्वाच्चैकाहादिनाशुद्धिपूर्वकृतस्यशेषित्वानेकित्वाचमनादेवशु
द्धिरितिचैवंचपूर्वोक्तयाज्ञवल्क्यवाक्यमपीसंगतंभवतीति।।चेतनव्यवधानस्यशेतुवि
शेषःसंवर्त्तोक्तःतस्यशिनःस्यशेयत्कृत्स्नानंतस्यविधियतेऽशुद्धमाचमनंशेषंकृत्वाणं
क्षणंतथेति।।तेनोदकादिस्थशेहोःस्नानंतृतीयस्याचमनं।।एवंदुष्येषितस्यशुष्य
शेषेहोःस्नानंतृतीयस्यक्षेप्तव्यमितिसिद्ध्यति।।तथेत्यतिदेशस्याचमनेतरमुक्तंतेनशे
षस्यतत्समानदेशिकतयाहोस्तरमेवतत्रप्राप्तेः।।इदंचाशुद्धिपूर्वकस्यशेदृष्टव्यं।।शो
तमेनपतितचंडालोदकाशयस्थितस्यशुष्यशेनेमचेलमुदकोपस्यशेनाशुशुद्धित्या
दितृतीयस्नानस्योक्त्वात्।।तथा।।उपस्थेशुचिस्थंतृतीयंचाविमानवः।।हस्तोपस्थेचतो
येनपृक्षाप्याचम्यशुद्धतीतिमर्यादासिंधौ।।देवलवाक्यात्रेवाणस्नानस्यचतुर्थंप्राचमनस्य
चाशुद्धिपूर्वकस्यशेविधयत्वेनसर्वेषुनिबंधेषुगीकारात्।।तेनाशुद्धिपूर्वकस्यशेत्रियाणस्नानं
चतुर्थंस्याचमनं।।यद्यप्यत्रप्रथमस्याशुद्धिपूर्वेहितीयादिनांतत्वं।।प्रथमस्याशुद्धिपूर्वेहितो
यादीनामशुद्धिपूर्वस्यशेविशेषःश्रुत्यादिनोक्तस्तथापिशुद्धिरेवशेषःप्रयोजकत्वेकल्पनात्तार २
तम्यात्तृतीयंस्नानमितिप्रतिभाति।।अथमेवन्यायोदृष्टेष्टियविचतुर्थनांतरमशुद्धानु
वृत्यभावादिति।।इतःसत्योवाचेतिकृत्वादशुद्धिप्रकारोऽत्रमेधातिथिरेवस्थितेति।।

स्य

स्यर्त्वनंतरंस्नानेनुमर्यादासिंधोविशेषउक्तः।।अस्यशेस्यशौतेस्नानंतिर्थादिषुशौतोदकेनक
र्त्तव्यं।।अस्यशेस्यशौनेनेवनस्नायादुलवादिनेतिवक्ष्यमाणवचनात्।।तीर्थाभावेतुकर्त्तव्यमुक्तो
दकुंभेरितिशंखवचनात्।।अत्रनिमित्तानेनरनिमित्तिकंकार्यमितिन्यायान्नित्यस्यशे
स्यशेनित्येवस्नायात्।।तथाहयमःचंडालेश्वपचेस्पृष्टेनिशिस्नानंविधियतेनवसेच्चै
वंरात्रौनिशिस्नानेनशुद्धतीति।।अथतेनवसेद्रात्रिमज्ञानादविचक्षणः।।तदातस्यतु
त्स्यंरातधापरिवर्त्ततइति।।अत्रचंडालादिपदंरजस्वलादिनामप्युपलक्षणं।।अत्रविशे
षमाहपराशरः।।अस्तंगतेयदासूर्येचंडालंपतितंस्त्रियं।।स्मृतिंकृत्वास्पृशेत्तस्यशु
द्धिर्विधीयतेति।।जातवेदःसुवर्णंचसोममार्द्रंतथैवच।।ब्राह्मणंनमतंचैवस्नात्वादृष्टाचैव
शुद्ध्यतीति।।अथवांतमनुगर्त्तवन्निशिस्नानंनविद्यते।।स्नानमाचमनंचोक्तंदिवोदृष्टंजलेनचेति
सोममार्द्रमाकरंदृष्ट्वेत्यत्रवः।।अनुगर्त्तंजलाशयेरात्रौजलाशयेस्नानमाचमनंचनास्तिकि
न्तुदिवोदृष्टंजलेनरात्रौस्नानमाचमनंकार्यमित्यर्थः।।अन्योविशेषोदेवलेनोक्तः।।दिवोदृष्टं
जलैःस्नानंनिशिरिक्तंयन्निमित्ततः।।प्रक्षिप्यचसुवर्णंतुसन्निधाप्यवपावकमिति।।एतदशु
द्धोदकस्नानंरात्रावस्पृष्टव्यतिरिक्तविषयं।।तथाहवृद्धगालवः।।अनस्तमितआदित्येसंघट्ट
हानेतुयज्जलं।।तेनसर्वात्मनाशुद्धिःरात्रावस्पृष्टुंनवर्जयेदिति।।रात्रौरात्रेतस्पृष्टोःस्पृष्टेमिश्रे
नेनेवशुद्धिः।।इतरत्स्पृष्टंस्पृष्टेरित्युदोदकस्नानेनेत्यर्थः।।उदकंतज्जलाभावेतुमरिचिरहःदिवा

ऽतंतनुतेयत्तेवंशहेवदिनविद्यते॥अन्वाधायेतिततःस्नायान्नरःपुष्करिणीषुवेति॥अन्यभा
वेविशेषमाहाग्निःरात्रौस्नानेयदिभवेतस्यन्नग्नेसमाचरेत्॥स्वर्णगुलिकरोविप्रोवह्निना
वाविनाचरेदितिरात्रौनद्यादिस्नानप्रकारविशेषमाहकात्यायनः॥नविशेऽहर्दिनस्नानंन
रात्रौजलमुहरेत्॥अन्यत्र धाम्नइत्येवतत्रस्थेस्नानमिष्यतइति॥अन्यत्रेत्यस्यपूर्वेणसंबंधः
धाम्नइति॥धाम्नोधाम्नोराजन्नितोवरुणनोमुंचपाशोअंहिवावरुणेतिशपामहेततोवरुण
नोमुंचेतिनेसिरीयस्यास्यायुक्तंमंत्रंपरित्यास्यानस्थितएवनेत्यस्नायादित्यर्थः॥जलस्यरात्रा
वुद्धरणेतुबोधायनः॥अस्तमितआदित्यादुदकंगृह्णीयान्नादित्यमामंसीत्येनंगृह्णी
यादित्येकेअहरहः॥अत्रास्तादित्येगृह्णीयादित्यपरेः॥यावदुदकंगृह्णीयात्तावत्स्नानमायछे
दत्रिहोमादुदकंगृह्णीतेति॥इदंमधुदसिधुस्थंप्रमेहमुक्तंतेनास्यस्यरोदिवाजातेदि
वेवतीयदेशीतांभोवगाहनंतीर्थादिभावदुक्तोदकेनपरोदकेनवास्नानं॥निर्हिजातेतु
तीर्थेजलाग्निंप्रज्वाल्यधाम्नइत्यादिमंत्रंपरित्वातेतोवगाहनं॥तदभावेदिवोध्रुतेनदुक्तो
दकेनपरोदकेनवातत्राप्यग्निंपरस्तात्सवर्णंप्रक्षिप्यस्नानंकार्यं॥अन्यभावेस्वर्णगुलिक
रेणतदभावेतुरात्रावप्युक्तप्रकारंकृत्वास्नायात्तत्तः॥आलभनावछेत्
॥सर्वाभावेतुहरिंस्मृत्वायथाकथंचिदपिस्नायात्॥नतुरात्रौतथेवतिहेदितिरात्रेतस्य

श्यस्यनेतुमज्ञनेनेवशुद्धिः॥अत्रात्रिभागेहजलाभावेहरिस्मरणपूर्वंकंस्नानमितिप्र
तिभाति॥तथैवस्थितेरुचित्वादितिस्मृतेरितिचा॥अथरात्रेजन्म
मृतिरजःस्रावविभागादिविचारः॥मिताक्षरायांकात्यायनः॥उदितेतुयदासूर्यनारायणंद
शपतेरजः॥जननेवापिपतितेवायस्याहस्तस्यरात्रिः॥अहोरात्रावधिःकालःसूतकादौविधीयते॥
रात्रिर्नक्तंवात्रिभागंतुहेमाद्रौपूर्वएवतुऽत्तरेशः॥प्रभातेनयुज्यतेसूतकंरात्रौवेवसनु
त्पन्नेमृतेरजसिसूतकं॥पूर्वमेवदिनेग्राह्येस्नायाच्चादित्युतोरविरितिं॥अत्रोचारतोभव
स्येत्युक्तं॥अत्रत्यस्येत्यनेनजनाशौचेग्राह्योनसिद्धिरितिबोध्यं॥नोचेदुदितेकथनंवैयर्थ्यापत्तेः॥
तेनस्नेहवद्रात्रिमारभ्यगणनावरितां॥शुद्धिमदूरवेतु॥तत्राविस्त्रिभागपक्षमेवात्रिवंतें
सिद्धइत्येतावधिकमुक्तं॥अजस्रस्रावविषयेतुमिताक्षरायांस्मृत्यंतरं॥शुद्धाभवेतुस्त्रियेहिस्मा
नेनस्त्रीरजस्रावेदेवकर्मलिपिप्रेचपंचमेहनिशुद्धतीति॥पंचमेहनितिरजोनिवृत्युप्रक्ष
क्षणंरजस्युपरतेसाध्वीस्नात्वानेनस्त्रीरजस्वलेतिमनुवाक्यात्॥साध्वीति॥देवकर्म्यकर्मीहे
तीत्याख्यातात्॥तेनानुपरतेपिरजस्यिचतुर्थेहनिस्नानेनस्पर्शादिषुशुद्धतिं॥देवकर्मविष
येतुचतुर्थेहनिस्नातापिरजोरहितैवकोन्येत्यर्थइत्युक्तं॥इदमेवचयुक्तंचतुर्थेहनित्वंशुद्ध
भवतिप्रावहरिकीर्तितेत्रेवक्ष्यमाणवचोरेषुशुद्धयुक्त्वात्परंपरितेषुहेवादिका
र्येष्वेवाह्॥तेनान्यसंस्पर्शरहितंकविष्टादिस्पर्शेप्येषःसाक्षात्वाक्रादिक्रियायोतुदेवइ
तिसिद्धति॥एवंसतिसिद्धुत्तरंरजोनुपरमेपाकाद्यपकरणंसपादनदशायां॥यदापरिहि

तत्वसनेरजःसंसर्गोद्दित्येतत्तंत्रादिसंकेधवस्त्रांतरंपरिधृतेघायत्तत्करोद्रेषोनभवती
तिसिद्धति॥अथोपरमोत्तरंपुमोनारजोदर्शनेविचारः॥तत्राहत्रिरजस्वलायदिस्ना
तापुनरेवरजस्वला॥अहोरात्रादिनादर्वागशुचित्वंनविद्यतेइत्येकेनविंशतेरर्वाजो
काहः॥विरात्रमुत्तरेशुद्धिरत्रमशुचिर्भवेदितिश्रर्थस्कारोरजोदर्शनमारभ्यपुनः
सप्तदिनाभ्यंतरेरजोदर्शनेश्रशुचित्वनास्तिश्रहोरात्रोत्वेकाहादूनविंशोह्यहाद्धि
रात्रमृतिषुश्रहाछुद्धिरितिश्रयंतुश्चतुर्थादिनादर्वागशुचित्वेनविद्यतइतिस्म
त्यंतरं॥तत्रस्नानप्रभृतित्वमिप्रेतमित्यविरोधः॥श्रयंचाशुचित्वप्रतिषेधोयस्यावि
रातिदिनोत्तरमेवश्रयंतोरजोदर्शनंतद्विषयः॥यस्यःपुनःप्राग्वाहोरात्रादिनात्स्नानु
पेणतद्दर्शनंतस्यास्कप्राग्व्यहोरात्रमितिविज्ञानेश्वरः॥एवचयदित्र्यहदि
नएवरजोयस्यादृश्यनहितीयादिषुतदाशुद्धकथंवाक्येदर्शनस्यैवनिमित्तत्वेनोक्त
त्वात्॥वृशिष्ठेनचरजस्वलास्त्रिरात्रमशुचिर्भवेदित्युक्तांजनादिविधानाच्चतुर्थे
हिवशुद्धिर्नतुप्राग्रिरत्रविबोधः॥ ॥श्रज्ञातेतुरजस्यनिर्णयसिद्धौपराशरमाधवीये प्रजाप
तिः॥श्रविज्ञातेमलेस्नातुमशुचित्वादिकंकर्मनत्वनक्तंदिवाकीर्तेःस्नानंदोषधर्म
वत्तोचज्ञानादशुचिःसर्वकर्मसु॥ज्ञानाद्दुष्टंयदिस्पृष्टंक्रोधवेत्कर्मसाधनं॥स्मृत्यंतरे
परित्यज्यस्नेहनविलेपवेत्॥तत्क्षणंतुरजश्चास्यस्यूत्कांस्यंवाभस्मभिःशतैः॥

हंविलेपयेन्मृद्भिर्गोमयेनचवारिणा॥धान्यानांचैवसर्वेषांप्रोक्षणंशुद्धिरिष्यते॥ज्ञाताज्ञाते
षुतेषुशनुरुक्तेषुभेशुचि॥पुण्याहवाचनंचात्रहिज्ञानमनुशासनादिति॥तथा॥असंदिग्धे
वरिज्ञातेत्वार्त्तवेशुद्धिकारणं॥संदिग्धमात्रेस्नानंस्यादित्यूवाच॥प्रजापतिरिति॥तेने
तन्मातेर्ज्ञानमेवाशुचित्वादेःकर्मस्थंयसारेतु॥श्रज्ञातेरजःस्नावेचतुर्थादिनेशुज्ञातेतुर
जःस्नावादिकर्मशुचित्वंतननास्तेतुज्ञानादिकंमशुचित्वं॥सर्वथाश्रज्ञातेचेत्शुचित्वमेवा॥ए
वंसर्वत्रापत्तिमित्तंस्वस्त्यादिपाठादकर्मत्वंस्वस्त्यादीति॥स्वस्त्यामारभ्य॥तथाचाप
स्तंबः॥इज्याश्रुतीनांस्वस्त्यामारभ्यपाठजनकत्वात्तदारंभकालमनुसृत्यतदारभ्यस्मर्यते
षोनुसंधेयः॥श्रारंभकालानुमानंतुशुचित्वमेवेति॥श्रत्रयद्यपिपूर्वविधिक
लसंदेहेपंचमाद्दवसादेतत्स्नानेनिर्णयोनोक्तस्तथापिसंदग्धमात्रेस्नानंस्यादित्ये
रयविज्ञःपवित्रोवेत्यादिमंत्रपूर्वकमन्येषांमशुक्षणंकार्यं॥यत्रचबहुस्त्रीकेगृहेउ
वस्त्रादिनामलमात्रज्ञानेनमलिनावास्तदापिदिनगणनादिर्वानास्त्येसंदिग्धानेया
तथाकर्वी॥तेत्रापिसंदेहेसर्वाभिःपुण्याहवाचनंचतादृशस्थलेसर्वत्र॥ज्ञाताज्ञातेषु
सि॥पूर्वेरुक्तावाक्यात्॥हरिस्मरणादिपूर्वकंप्रोक्षणादिकंचसर्वत्र॥तदतिरेकेणान्यस्पर्शो
धकत्वमस्यभावात्॥संधिनवर्यरजोरूपस्यागएवा॥उदकास्पृश्यसंघुक्षंवर्यावान्नेचवे
जंवेत्तेदितिवाज्ञवल्क्यप्रधानत्यागकथनात्तेषांज्ञानेसंज्ञासत्वादितितुममप्रति

त्रासि॰॥अथ रजस्वलायाश्शुद्धयंतरस्पर्शे रजस्वलयोः परस्परस्पर्शे चविचारः॥तत्रादौ बहूनि
वचनानि संनीतिते षामर्थ॥एवोच्यते॥उदकात्सृतिकूयोः॥अबद्धेऽलकर्मकस्पर्शे त्रिरात्रो
पवासः॥चंडालश्वपचक्रतुकैतितथापंचगव्यासनेचाधिकंयातानवेनोक्तं॥कृच्छ्रवेनंशुद्धु
त्तरेतथाकृच्छ्रमुक्तं॥तद्भक्ष्यनेतरेत्वन्योन्याद्यातकृच्छ्रमप्युक्तं॥कृच्छ्रवेनशुद्धुत्तरंतेच्च
कैस्सप्तमुक्तं॥तेद्रव्यनंवहस्पतिनातुपतितश्वपाकृतुकैस्पर्शे प्रथमदिनेत्रीजातेऽहं॥हि
तीयेचहंतृतीयेएकाहमत्रेनैकाकार्यं परंतुशुद्धनेतरमितुक्तं॥अत्राशुक्लेवस्त्रयातात
वेनतत्परित्यस्नानंविधुपवासःस्मृतोत्तरंतुकृतेनशुद्धिरित्युक्तं॥अत्राप्यशुक्लेतुपरात्रारेण
होरात्रोपवासः॥पंचगव्यादानंततःस्वरक्तास्वर्णदानंब्राह्मणभोजनं॥चोक्तं॥रजस्वलयोः
॥परस्परस्पर्शेतुसंभोत्रयोस्नानमात्रं॥असंभोत्रयोरविसवर्णयोःस्पर्शेएकरात्रमुपवासः
॥क्षत्रियास्पर्शे [illegible] ब्राह्मणास्त्रिरात्रं॥वैश्यास्पर्शे पंचरात्रं॥शूद्रास्पर्शेसप्तरात्रमि
तिवृद्धवसिष्ठेनोक्तं॥रजस्वलाचेन्नक्तंभुंजीतास्पर्शेतुतदाशुद्धर्जेतीत्यहोरात्रमुप
वसेत्॥भुंजानाचेत्॥तदाभुंजानात्रिरात्रंजलंपिबेत्॥रजस्वलाचेत्॥श्वजेबुक्कवराश्व
तयःस्पर्शेशुः॥सावानात्स्पर्शेतत्तदास्नात्वास्पृशेतिवृद्धवसेत्पंचगव्यंचाश्वादित्वा
कंतुबहूनां॥॥अत्रथरजस्वलास्नानादिविचारः॥रजस्वलास्नानदिवसेतैलादिमलिनेनि
रोमलिनंवसनादिकंचयथावछौधौतंवा॥तदाहरुक्मभट्टोवेषरारः॥रजस्वलात्रिरा

॥ ॥ ॥

त्रेतमलेप्रक्षाल्यसंगवेदंतान्धावनेत्वाम्लिकाषष्टिभिःपृथक्॥शौचंकृत्वाततोदेहस्या
स्यशोधयेदिति॥स्नात्वासचेलंनौरेतदादिजलाशयदृष्टिमंत्रमलक्षालनस्यशोधवेनस्ने
हभ्यक्षालनस्यचोक्तातथाभः॥अत्रिर्वि॥रजस्वलेचतृथेहनिमृत्तिकाषष्टिभिःपृथक्॥शौचं
कृत्वायथान्यायंदंतान्धावनेतथास्नात्वासंगवेनीरेसचैलंस्नानमाचरेत्॥भस्मशोधयम
द्भिश्चसर्वैरन्यतमेनवा॥स्नात्वाशुक्लंपरिधायघंधपुष्पैरलंकृता॥आचम्यपुष्पेरादित्यम
र्थयित्वायथोचितं॥एहिसूर्यसहस्रांशोतेजोराशिजगत्पते॥अनुकंपयमांभक्त्यागृहाणार्घ
स्वकंपत्तिं॥अस्तुस्तातुवानारीवंशेहानोनरमाप्नुते॥तादृग्जनयेत्पुत्रंपतिमेवनिरा
मयंवेति॥अस्मत्पूर्वसारेत्वेवंसंगवेस्नानमात्रमुक्तंगृहेस्नातुरागदोषेवेतितुनविचारितं॥ष
ष्ठिमृत्तिकाभिःशौचेबालस्पृष्टास्त्रीस्पृष्टारजस्वलास्पृष्टमृत्तिकाभिर्विधवायाःहिगुल्मिनः
शौचमितिवृद्धवसिष्ठेनोक्तं॥अन्येषुप्राचीनार्वाचीननिबंधेषुचतुर्थेहनिस्नानमात्रंवदंति॥नतुतत्रकारं
कालंवदंतीतिचारस्मृत्यंतरंचतुर्थेहनिपूर्वोक्तप्रकारेणगृहेविदध्यात्॥आसप्तमंतोहि
तीयाधौतधौतावासस्तुत्रिरात्रंतेसचेलादृष्टितोरवेः॥विलोकयेत्वरंनेत्रंशुद्धाभवतिधर्म
तइतिवाक्यात्॥तेनस्नात्वा चाराभ्यामेवादेशकालव्यवस्थोचितेवेतदादीनामसावन्निक
त्वादविवक्षितस्मरेद्रकालकथनमसत्यविषयंनत्वेककल्पिन्याग्रहेतिशुद्धतत्वात्तुरं
गमेनवादृष्टेस्मिन्नकृतेसतज्जातीयरूपेवेहिसथाकर्मणिकृतइति॥एवंगृहेस्नानेरजस्व
लास्पृष्टभूमिगृहंचयथावछौधमेवावासनात्यक्त्वाकृत्वादितिवृद्धवसिष्ठवचनेवा

न

नोनरंधर्मेलाधशौधनेस्यगृहविलेपनस्यचोक्त्वादितिः॥तस्मृंजलेत्वाजपमेवः॥अस्नुधानामधानास्तिजस्तानंचदूषणंशोकानामुहुतानंचकूपेदूषणंभवेदितिमर्यादसिधौदेव
लवाक्यात्॥किंबहुना॥चौअशौचेनाशौचादिनदिवाप्यःसूतकंसिचः॥कल्पलाशुचि
संस्पर्शेतीर्थनःपरिवर्जयेदित्यमध्यशुक्रेरालाचास्पर्शेनेचोक्त्वाअ॥चेडलाघ
शुचिस्पर्शदितिपाठान्तरस्योक्त्वाअर्केमुनिरदेवोहुत्वजलेत्वाग्राहेदितिः॥तेनरजस्व
लास्पृष्टंभस्मसंस्काराभावस्तस्पृष्टजलेत्वागाभावाश्वानाचारेणवगृहंगतंः॥तथातत्तीयदि
वसेमलापकर्षस्नानेनारजस्वलातद्विजस्त्रियादिस्त्रीलोमध्येरोसोप्यनाचारेणवः॥एवं
रजस्वलावरेवसवेस्त्रिशिरोवस्त्रप्रच्छादितशोधमेवः॥यद्यविच्छिन्नरक्तसंस्थानमेतत्रशब्दोक्त
शाविस्मृत्यतरेसकृन्मृतिकाभस्मस्नानस्योक्त्वात्तेथाहिशाखायाश्चेतत्पात्रेस्थकंः॥चहस्तो
चेत्वाअ॥अतस्तस्पृष्टजलादिकंचेत्वाजपमेवः॥रजस्वलादीनामातुरत्वेनः॥यमःपतनारश्वा॥आ
तुरेस्नानमुत्सर्गेरक्षस्त्वोत्सर्गातुरः॥स्पृष्टातुतेस्नायात्तेनसुरेसआतुरत्वाहुतुःपुरुषा
श्च॥ज्वरार्तिसंकृतावानारजस्वाचपरिक्षुताकथंतस्याभवेद्धोचंशुद्धिःस्याद्धोचकर्मणि
॥चतुर्थेहनिसंप्राप्तेस्पर्शेरन्यातुतांस्त्रियं॥तासासचेलंगालावःस्नात्वास्नात्वापुनः
स्पृशेत्॥इरावरशस्त्वोवाअग्नावग्नेअपुनःपुनः॥अत्रेचयासंस्कारसंत्यागस्तस्तेनःशु
द्धभवेत्तुस्नानदानात्यातोरनंपुन्याहेनशुध्यतीति॥रजोदिवसेषुमध्येग्रहणंयातेतु
निर्लवसिंधौस्नानमुक्तं॥नस्तेकदितेवोक्तिग्रहेहोमजपादिषुअस्तस्नावादुरक्षपितो

या

धर्मोदुरुत्यवादितेति॥मार्गवार्चनहविष्कावासतैवेदियनिबंधवचनात्॥[illegible]
[illegible]स्नानेनेमित्तकेप्राप्तेनागृहंप्रविशेत्स्नात्वापात्रान्तरितोवैनेस्नानंस्पृशेत्तेचरेत्तदितिपरा
शरवचनात्॥त्रिदिनमध्येवग्रहणनिमित्तेकंस्नानंस्पृशेत्वा॥अजेदिरूपरजःस्नात्रेतनिर्वाहेवेदित्यर्थ
॥एवंग्रहणनिमित्तेकेस्नानेप्राप्तेयदिचंद्रादित्यौस्पृश्यमानदृश्यावादुरवस्तदास्पृश्यमानेभवेत्स्नानमि
शुक्रस्यनिमित्तस्याभावेदिदृष्टस्नायादितिकेवाक्यातरेकृन्निमित्तास्नानं॥यदिचेतावन्नावकारास्त
तामुत्सृष्टानकालेस्पृस्त्वात्प्राज्ञेनपूर्वंकृतंनवेशयित्वाशुक्लिंस्नानंकर्थमितिप्रतिभाति॥वाजारेनारजस्व
लादिस्पर्शेतुशुद्धिमदृवेहरिहरभाष्येस्नातानरः॥शिरोरभ्यक्षणंकृर्वन्नास्पृश्यंचमनेस्पृशेत्॥रजस्वलादिस्पृ
स्पर्शेस्नानंचऊमारकेः॥आर्कचेडाकरणाहतःप्राज्ञेनप्राणान्तिकेशुः॥ऊमारकःसविशेषोवावर्णोनिर्णि
बंधनमितेः॥रजस्वलादिदृष्टान्नेतुस्नातानरः॥निबंधेरास्तपतितेसतिकोदकनास्तिकेदृष्टवासाग्रहन्नंतुत
स्पृष्टिरुच्यते॥अशुस्पर्शिचिदुरुत्पतदुःखीतावित्रंकृतः॥भस्मनाग्रविसंस्पृसंस्पृदुल्मुकेनवा॥शु
वर्णरजतोभ्योवीभोजंपभ्रातमजेनवेति॥एतेनस्नात्वानशुद्धिरितिप्रतिभाति॥एवंमत्यंताशुचिविषये
विचारितेः॥अतःपरंएतन्यतिरिक्तःनास्तोहसंस्पृतेः॥तत्रपतारः॥दुस्वप्नेमैथुनेवांतेविरूक्षेक्षुरकर्मणि
क्रीचितिदूषस्मशानास्थास्पर्शनेस्नानमाचरेत्तदितिः॥अत्रमैथुनिनःस्नानेस्तुकालविषयः॥का
लविशेषविषयंचान्यत्रोक्तंपराशरेणशौचमत्रेपूरीषव तेइतिवहस्पतिवचनात्॥अशुद्धस्य
चतुर्थादिवासवीर्णिमैथुनेः॥रात्रावासचेत्स्नात्वातुवाहुलाग्निश्चमार्जयेदितिमितक्षरापराकोंःस्पृ
नरस्त्रीः॥मयादसिधौतसधोभुक्तान्नवमनेस्नानमाचरेत्॥अत्रनभुक्तान्नेपानीयंवांतीस्नानमाचरेत्
॥अत्रयत्रमैथुनेस्नातयोरेकस्नातयोरित्यापस्तंबवचनादिकृत्यंतोरेकस्नातयोरितिनोक्तंतेनस्नातयो
पातेचेत्यर्थः॥तत्रावीरकृस्यदरालत्वोवीरेकेस्नानमितिनोवीरराजः॥हरानक्यादिभक्षणेनप्रा

ने

धिनावाऽष्टसंख्यात॥ऊर्द्धंविरेकेस्नानमितिधौम्येतिथिमेघुनेदुःस्वप्नेवमनविरेक
वीक्षितविलुवाक्षान्निलितमेवैतन्निमित्तविपुरुषाच्याइतिमतत्रयमधिकमुक्तं
॥यूपस्पर्शेस्नानेतदनधिकत्वोनाकारणस्पर्शेवेदितव्यं॥दंतचाकारणादन्यः
स्पृष्टास्नात्वेवशुध्येत्॥नातिलिंगपुराणादितिवसिष्ठः॥अस्थिस्पर्शेतु म
नुनाविशेषउक्तः॥नारंस्पृष्ट्वास्थिसस्नेहंस्नात्वाविप्रोविशुध्यतीति॥आचमनं व
तुनिःस्नेहंगात्रालभ्यकर्मास्पृश्चेति॥सस्नेहमितिमांसमज्जादिसंदिग्धं॥

ASIATIC SOCIETY LIBRARY OF THE BOMBAY BRANCH OF THE ASIATIC SOCIETY

७

ASIATIC SOCIETY LIBRARY OF THE BOMBAY BRANCH OF THE ASIATIC SOCIETY

यतुग्रासे॥मानुषास्थितुसंस्पृष्टस्निग्धंनिःस्निग्धमेववा॥स्नायाज्जसंस्पृशेत्सूर्यंपश्येद्धिरण्यु
मनुस्मरेदितिनिःस्निग्धस्पर्शेविस्नानमुक्तम्॥तत्कामतःस्पर्शविषयमितिविरोधः॥अन्यत्व
मआह॥अशौचेसुदितेवांतेतथाप्यस्नेमितेरवौ॥दुःस्वप्नेदुर्जनस्पर्शेस्नानमात्रंविधीयतइति
॥अत्रअशौचापगमेस्नानंदेवार्चादावधिकारित्वप्रतिपादनार्थमितिमर्यादासिंधौ॥तथा
सूर्योदयास्तमययोःस्कंदित्वास्खलनेकर्णकोद्वाने क्षित्वारोहणेऽपसंस्पर्शनेचसचैलंस्ना
त्वापुनर्मनइतिजपेत्॥महाव्याहृतिभिःसप्तप्राणायामान्कृत्वाऽतिविशेषमाहस्मृत्यंतरे॥
क्षितिंचक्षितिकाछंचपूपंचांगजलंवच॥स्पृष्ट्वादेवार्चकंचैवसवासाःस्नानमाचरेत्॥देवार्चन
पदेयस्कविनार्थीवस्त्रत्रयम्॥सर्वेदेवार्चकोनामहव्यकव्येषुगर्हितः॥मितास्तरायाब्रह्म
पुराणेशैवान्पाशुपतान्दृष्ट्वालोकायतिकनास्तिकान्॥विकर्मस्थान्द्विजान्भ्रष्टज्ञानसवासा
ज्जलमाविशेत्॥अशौचेकेतुबोधायनितिपाठः॥तथातथैवस्मृतिसंतरम्॥नग्नान्पाशुपतान्
बौधान्कापालान्लोकायतिकान्द्विजश्वरान्॥एतान्दृष्ट्वाविपन्नेक्षस्नात्वास्नानंसमाचरेत्॥मर्यादसिं
धौहरितः॥बौधान्पाशुपतान्नैनान्लोकायतिककापिलान्॥विकर्मस्थान्द्विजान्भ्रष्टज्ञान्

सवासाजलमाविशेत्। कापालिकांस्तसंस्पृष्टप्राणायामोधिकोमतइत्याह। अत्रपाशुपतावे दबाह्याविवक्षिताइतिव्याख्यातम्। अपरार्केतु। अंगिरसाश्वपाकाछायाधिरोहणेस्नानंघृ तप्राशनंचोक्तं॥ अन्येपिबहवस्तत्रोक्ता॥ अत्यहंकर्मकर्त्तापक्षानंतरंश्वास्पृश्यतांयाति। ज्ञातिर्बाहिकृतश्चपुक्कसश्लेच्छमित्रपारसिकादयःसाचीकातारीश्वपाचउन्मत्तः। श्वोच्छि ष्टमुच्छिष्टश्वः। श्वविड्वराहोष्ट्रखरश्वकगोमायुवानरकाककुर्कुटगृध्रोलूकाःभासवायस वानरमार्जारखरोष्ट्रविड्वराहाणामभेध्यम्॥ सदाचारंचोदयेत्तुमयूरामेध्यमप्युक्तं। चि ताप्रदेशोऽवदक्षःनोलोनिजोविकाराः। चंडालपतितछायाश्वनिर्मास्यनखंवर्ज्यपंच नखशवःपरकीयवसाविण्मूत्रंरेतोमज्जाशोणितानीतिएतेषांस्पर्शेसचैलस्नानं ॥एवंचात्रनिषिद्धेतरपक्षिपक्षाणांमनुक्तत्वात्तेषांवायूद्धापितानांस्पर्शेनकश्चिद्दोषइ तिप्रतिभाति। अत्रचयेषांस्नानयुक्तंतेषामस्नातानांस्पर्शेतुस्मृष्ट्वाचमनमात्रं॥ अथा त्रिशेषोमयादर्शितस्तत्रज्ञाताल्पःरजकश्चर्मकृच्चैववाधन्योपनीविनो॥ चैलनि र्णेजकश्चैवतंतुवायस्तथा॥ मुरवेनगस्तथाश्ववनितासर्ववर्णग॥ चक्रीध्वजीवध

घातीग्राम्यकुर्कुटश्वकरौ॥ एभिर्यदंगस्पृष्टंस्यात्छिरोवर्जंहितातिषु॥ सा तोयेनस्नानंकृत्वाअ घांतःशुचितामियात्। अत्ररजकोवस्त्ररंजनकर्त्ता। शैलूषोनाटकाद्यभिनेता। मुरवेनगः मुरवयोनिरिति ख्यातः। शिरोवर्जमित्यत्रशिरःपदमूर्ध्वांगोपलक्षकमितिकेचित् ॥आपस्तंबस्त्वेतान्प्रकृम्यविशेषमाह॥ एतैःस्पृष्टउच्छिष्टएकरात्रंपयःपिबेत् ॥एतैरुच्छिष्टेस्त्रिरात्रंघृतंप्राश्यविशुध्यतीतिवृद्धशातातपः। म्लेच्छान्नंसनखस्पर्शेत्रे धापदिवागृहे। उपस्पृश्यशिरःस्नात्वासंशुध्योजायतेनरः। शंखः। उच्छिष्टमानवंस्पृ शेभोज्यंचापितथाविधम्॥ तथैवहस्तोपादौचप्रक्षाल्याचम्यशुध्यति। तथाविधमित्यु च्छिष्टम्। तथैवेति। आचमनविधिना। तथायदंगः। शौचनिर्मुक्तंक्षितिंप्राप्यविनश्यति ।प्रक्षाल्यशुचिनिसंचनस्पृष्ट्वाचम्यशुध्यति॥ शौचजाःसिक्तसिति अशुचिनिसंवस्पृ शेत्प्रक्षालनाद्याचमनाच्छुध्यतीत्यर्थः। यमः। सकर्दमंतुवर्षांतेअविरुपग्रामसंकरम्॥ संध्यांमृत्तिकास्तिस्रःपंचाचद्विगुणास्मृताइति। ग्रामसंकरोग्रामावकरः। अन्यान्य

पि निमित्तानि स्पर्शसंतरादवगंतव्यानि। यथा स्नात्वापीत्वाक्षुते कृते नुक्तारथोपसर्पणे॥ आचांतः पुनरचामेद्वस्त्रं विपरिधाय चेत्यादि कृते धाचमनंकार्यं पित्रकार्येषु सर्वदा॥ अधोवायुसमुत्सर्गे आक्रंदे क्रोधने क्षुते॥ मार्जारमूषकस्पर्शे प्रहासे ष्ठीवनेनृतऽत्यादिवक्ष्यमाणहीये॥ अथस्पर्शदोषापवादः मर्यादसिंधौ बृहस्पतिः। तीर्थे विवाहेयात्रायांसंग्रामेदेशविप्लवे॥ नगरग्रामदाहेचस्पर्शास्पर्शिनदुष्यति॥ आपद्यपिद्विकलायांरुग्ण्येपीडनेतथा॥ मातापित्रोर्गुरोश्चैवनिदेशोवर्त्तनात्तथेति। निदेशो आज्ञायां। तथागुर्वाज्ञातयापितदभावइत्यर्थः। अतातपः। गोकुजे कंदुशालायांतैजसं त्रेक्षुयंत्रयोः॥ अमीमांस्यानिशौचानिस्त्रीषुराजकुलेषुचेति। अत्रिस्मृतौतु। स्त्रीणां चव्याधितस्यचेतिचतुर्थपादः पठितः। एष्वीचंद्रोदयेपराशरः। विवाहोत्सवयज्ञेषुसंग्रामेजनसंकुले॥ पजायतेऽनेरएपस्पर्शास्पर्शिनदुष्यतीति। षष्ठिवर्षसेपि। देवयात्राविवाहेषुयज्ञेषुक्षितनेषुच॥ उत्सवेषुचसर्वेषुस्पर्शास्पर्शिनदुष्यति॥

९

२

स्पर्शसंतरे। देवालयसभीपस्थानूदेवयात्रासमागतान्॥ चंडालपतितादीन्स्पर्शानस्नानमाचरेत्॥ अन्यथायदिसंकेतदेवतादोषमाचरेदित्यपितत्रैवस्पर्शास्पर्शिस्वरूपंचस्मृत्यर्थसारउक्तम्। प्राप्यकारींद्रियंस्पृष्टमस्पृष्टमितरेंद्रियम्॥ तयोस्तुविषयंप्राहुःस्पर्शास्पर्शविभागवित्। अत्रचप्राप्यकारींद्रियंत्वगिंद्रियं। इतरेंद्रियंनयनादिकं तद्विषयेस्पर्शास्पर्शिस्तत्रदोषाभावइतिकेचिदितिपृथ्वीचंद्रः॥ तथाचोक्तस्यज्ञेषुतत्कर्मकेतत्कर्तृकेवस्पर्शेदोषइत्यर्थः॥ अथभगवन्मेध्यायांदेवपित्रकर्मकस्नानादिनाशुध्यस्यकेवाऽशुचित्वहेतवः। कथंचततःशुद्धिरितिविचार्यते। तत्रयेसर्वेस्नानार्हाउक्तास्तस्पर्शेतुस्नानसंदिग्धमेव। येपुनराचमनार्हास्तेषामपिस्पर्शेस्नानमेवाऽसदाचारचंद्रोदये। स्वकाकोष्टरबजेत्कंकरग्रामपक्षिणः॥ दीपंसूर्पंतथाशय्यांपादत्राणंचमार्जनीम्॥ स्नानांतेयंःस्पृशेद्देहान्पुनःसंस्कारमर्हतिस्नानेनशुध्यतीतिबृहस्पतिनान्येषांग्रामपक्षिप्रभृतीनां आचमनप्रयोजकस्पर्शानामपिस्पर्शेस्नानबोधनात्तत्रमानकस्नानामन्येषामपिस्पर्शे

स्नानस्यसक्तुहोमेनतिथाकोशवदोचित्यबलादेवप्राप्तेः।इदंचनाभेरूर्ध्वंस्पर्शे।नाभेरूर्ध्वंकरोमुक्त्वायदंगंस्पृशतेरवगः॥तत्रस्नानंप्रकुर्वीतत्रौघंप्रक्षालनात्सुचिरितिबाधादितिसदाचारचंद्रोदये।ममत्वस्परिपूतिभातिदीपादीनामपिस्पृष्टत्वंलौकिकानामेव।अतारजःखररजस्तथासम्मार्जनीरजः।दीपमंचकयोश्छायाहंतिपुण्यंपुराकृतमितिवचनात्।स्पृसंतरेःसूर्यवातनखाग्रोद्धृतस्नानवस्त्रांगमार्जनं॥मार्जनीरेणुकेशांबुहंतिपुण्यंपुराकृतमितिस्मृतौचतादृशामेवपुण्याहत्वोक्तेःनतुवैदिकोपयुक्तानामपिस्पर्शे।अतएवदेयत्वेनदानार्थमुपस्थापितानामपिस्पर्शेस्नानानावोयुज्यतेअन्यथास्वदुष्टत्वापत्तेः॥आधारोदीपदानस्यकार्त्तिकादिषुभगवद्दीपप्रबोधनस्यसूर्पार्पितसौभाग्यद्रव्यस्पर्शेस्नानार्थायांविष्णुमूर्त्तिस्थापनस्यगुरुपादुकादिस्पर्शेस्नानभगवन्मंदिरमार्जनादेश्चस्नानोत्तरकर्मकर्त्तव्यत्वापत्तेश्चतेषांपुण्यानन्यत्वायतेश्चश्रवचनानिदानबंधेसदाचारचंद्रोदयविष्णुभक्तिचंद्रोदयवस्त्रभक्तधोदयप्रभृतिषु

षदृष्टमानि।गुरुपादुकादीनांदृष्टत्वंच।त्वत्पादुकेहविरतंपरियेचरंतीतिश्रीभागवतेभगवत्पादुकापरिचरणानुवादात्।भगवताकृष्णावतारउद्धवायरामावतारेभरतायस्वपादुकादानाच्चसिध्येत्परिचरणे।यस्यदेवेपराभक्तिर्यथादेवेतथागुरौ।तस्यैतेकथिताह्यर्थाःप्रकाशंतेमहात्मनश्चेताश्वतरऋषादेववद्गुरुभक्तेरपिकर्त्तव्यत्वाविशेषम्॥अतस्तदुपानहउद्धर्षणस्पर्शेप्यदोषः।तथानरसिंहपुराणेदूताःप्रतियमवाक्ये।सम्मार्जनंचयेदूतागोमयेनोपलेपनं॥करोतिभवनेविष्णोस्तस्यतान्कुतऋयमितिसम्मार्जनफलकथनाद्भगवन्मंदिरसम्मार्जनरजसोपिपुण्यत्वेकुतस्तत्सम्मार्जनीस्पर्शेदोषः।मयोपलेपनमेवसम्मार्जनमितिशंकां।श्रीभागवतेसम्मार्जनोपलेपाभ्यामितिभगवद्वाक्यस्यहिवचनविरोधापत्तेः।अतोलौकिकानामेवतेषांस्पर्शेस्नानेनतुगास्त्रीयाणामितिविश्वयः।किंच।स्नानोत्तरंनाभेरधउपानस्पर्शेयत्रदोषाभास्तत्रतीर्थादौस्नात्वाउपानत्परिधानेनगृहागमनेपादमात्रस्पर्शेदोषाभावोर्थादेवसिध्यः।दुरागमनेमधेमार्गममेध्योक्ति

ष्टादीनां पतितानां संसर्गस्पाशनपरिहारत्वेनागतोगतत्वादौशुची आलभनमेतिवाक्यशेष
णीयं।गृहआगतस्यपादशौचंचकार्यमेव।तथासंस्पृष्टगतानेकदुःस्पर्शापेक्षयाएकस्योपान
त्स्पर्शस्यात्यल्पत्वादितिकेचित्तु।पादुकेरवेजनंतोमेध्येऽस्मिन्नागोह्युपानहाविति।वचनम
प्याहुः।तद्युक्तमुत्तमदोषमार्गपदस्योपानदुपरिभागबोधकत्वेनेयं।स्नानोत्तरंगृहाद्या
गमनउपानहावपिमूत्राद्युत्सर्गपरिहारिताएवसांप्रदायिकुनिर्णेचारार्थायोमित्रंपुरी
षंमोकुर्यात्सोपानत्कः।कदाचनेतिसदाचारचंद्रोदयेस्मृतिसंग्रहेनिरोधादिदानींचसर्वदि
शेषुतदानींतत्सरीधानदर्शनेनतदशुचित्वस्यस्फुटत्वादिति।निर्णेस्तूपानत्प्रभृतिपिशु
त्वादधएवादुष्टमंगीकुर्वंति।कलौनिर्णेचारस्यस्मृत्यपेक्षयाप्यधिकत्वात्तथैवोचितम्
।नतुसदुपर्यधीति।एवंचचार्मस्नेहविशेषसंधितकार्पटिकादिघटितसंधायकस्नेहस्य
शुष्कीभावेऽपरितदभावात्कचित्तेनोनसतेपितद्बुध्यभावाच्चतादृशेपेटिकादिस्पर्शे
पिनतत्कृतमशुचित्वंपुरुषस्यौत्सर्गिकमतिरिक्तमस्कृतमेवेतिबोध्यम्।नोत्सर्गेतुत्त

वत्सेवयमेवकोगतास्तथापरतिरूपिगतायांसात्मत्वकथनात्तथायसाम्येनभोज्यवस्त्र
नामपितथात्वंयुक्तत्वात्।निर्णेनांतथैवाचारादिति।अमशुमर्यादासिंधौदेवलः॥
ततःचारीरश्लोतोमलनिस्यंदनिःस्रवात्।अन्नादीनांप्रवेशाच्चस्यादशुधिर्विशेषतः।
पतितास्पृश्यमेध्यानांस्पर्शनाच्चाशुचिर्नवेत्॥स्कंदोहरूविपर्यासात्सुतादध्वपरिश्रमा
त्।उक्तंचयत्नसस्कृतमन्नंतत्करमेवच॥दशाविधांतनुंत्यक्त्वादृष्ट्वाचाप्यशुचिर्नवेत्।प्र
लेपस्नेहगंधानांमशुधौअपकर्षणात्।शौचलक्षणमित्याहुर्मदंगोपोमयादिभिः॥तेपे
स्नेहेचगंधेचअपकृष्टेसुदूरतः।पश्चादाचमनंचापिशौचार्थंवस्यतेविधिरिति।अत्रवि
ष्ठितेनारीरश्छिद्रनिर्गतमलंशरीरधातुविशेषंमूत्रं।वसासुक्कंमस्तकमज्जामूत्रं
विट्कर्णविट्नखाः॥श्लेष्मास्रुद्दूरिकास्वेदाश्चादशैतेमलाःस्मृतिति॥वसाद्यन्मेदःसुक्क्व
देरजसोपपत्तिस्तुक्कं।अस्रक्वपदंरक्तयस्तासुमांसादेः।कर्णविट्कर्णमलंतदास्यमजनिर्झीव
नादेरप्युपलक्षकंनखपदंकेशलोमादेःस्वेदपदंगात्रमलानां।एतेषांनिसंदईषन्निःस

रणं निस्रवोऽन्योनिःसरणं। अन्नादीनामिस्यादिपदं मलदुग्धौषधादीनामपि संग्राहकं॥
तथाचैतेभ्योशुचिर्भवति। कर्मकालेविशेषतोभवतीत्यर्थः। अत्र निस्यंदस्यैवाशुद्धापादकत्वेनिःस्रवस्यार्थादेवाशुचिहेतुत्वप्राप्तेस्तदुक्तिर्वैयर्थ्यापत्तिःस्यादितितद्वारणायपूर्वोक्तमलेषुषट्सुनिःस्यंदनेपिविशेषतोशुचिः। उत्तरषट्सुतुनिःस्रवेविशेषतोशुचि एवेतिव्याख्येयं। एवंचयद्योधायनेनपूर्वंयन्मलानभियोक्तं। आदर्शेतमदोषश्चषट्सपूर्वेषुशुध्यथे। उत्तरेषुचषट्सुदृष्टिःकेवलाभिर्विशुध्यतीतितदपिसंगतंभवतिस्यंचशुचिस्तदंगस्यास्वकीयमलस्पर्शेपरकीयतत्स्पर्शेस्नातस्यपूर्वंमुक्तादितिनैकर्मकालेपूर्वषट्सुनिःस्यंदेपिस्नानंउत्तरषट्सुतुनिस्रवइतिसिध्यति। मनुनातुद्वारज्ञानामपिनिर्गमेमूत्रपुरीषादानेमुक्तं। तद्वैचपित्तकार्यंकालेतद्योग्यस्यार्थमितिगोविंदराजइतिकुल्लूकनंदीये। मर्यादासिंधौतुउत्तरषट्सुमलमात्रेणगंधजेपसयाजावदस्तुक्तं। उभयमपिकालभेदेनयुक्तमेव। पतितास्वशवमेध्यानामित्यत्रपतितेयेऽशुचमेध्यइत्यर्थः॥ अत्राशुचि २

पदेनौपाधिकाशौचवत्द्रव्यशुद्धिरादिकं। अमेध्यंतुस्वभावादशुचीतिनेदंबोध्यं। तत्रामेध्यंतुदेवलेनगणितं। मानुषास्थिनखंविष्णुरेतोमूत्रार्तवंवसा। मेदोऽश्रुदूषिकाश्लेष्मामज्जाचामेध्यमुच्यतेऽतिः। एतेषांस्पर्शनेऽशुचिःस्मृतैव। अत्रान्यत्रमलेषुस्नानस्यागणनात्तस्यनिस्यंदादिनाशुचिः। नचस्त्रियःस्त्रीरहिःपीत्वेतिस्मृत्यंतरेपुनःसंस्कार्यादस्मरणात्सर्वदाशुचित्वंनाकृतस्यपानएवतथात्वात्। असथवहस्तेदत्तानिचान्यानिप्रस्खलनेतथा। मक्षिकाजलएवंचेवंगोमासनवत्स्मृतमितिबालोक्तानामपिस्मृतेस्तथात्वापत्तेरितिकस्तेत्वशुचिर्दृष्टेएवोक्ता। अस्नातमलिनःकायोनवछिद्रसमन्वितः॥ स्रवत्येवदिवारात्रौप्रातःस्नानंविशोधनम्॥ क्लिद्यंतिहिप्रकृत्तस्यरंध्राणिस्रवंतिच। अंगानिसमतोगछंत्सुत्तमान्यधमैःसहेति। अस्नातकृत्तस्येतिकथनादासीनप्रचलापितेनाजास्वेदराजभावेनतथादोषइति। आचमनमात्रे। आजादिस्त्वेत्वासीनप्रचलापितेदूषकतावीजस्यस्वापांतरेपितुल्यत्वात्स्वापमात्रेतेयः। वस्त्रविपर्यासेसुतारौचाचममात्रं

।अत्यरोषत्वात्। अतएवसदाचारचंद्रोदयेपराशरः। क्षुतेनिष्ठीवनेक्लेपरिधानेक्षपा
तने। कर्मस्थएषुनाचामेद्दक्षिणंश्रवणंस्पृशेदित्याह। क्षुतेइति आसीनप्रचक्षायिसेबोधं
युक्तेरुक्तत्वात्। इदंचओत्राचमनमाचमनात्पूर्वोबोधंसदाचारचंद्रोदये। कुर्यादाच
मनंस्पर्शोएषस्यकर्दनं। कुर्वीतालभनंवापिदक्षिणंश्रवणस्यच। अविद्यमानेपूर्व
स्मिन्नुत्तरप्राप्तिरिष्यतेइतिमार्कंडेयपुराणात्। ओत्राचमप्राप्तास्यायज्ञवल्क्याह।
गंगाचदक्षिणेकर्णेनासिकायांतुभास्करः। उभयोःस्पर्शनेचैवतत्क्षणादेवशुध्यति।
मुखनाःस्वल्पतमाबिंदवस्तुवस्त्रादौपतिताःशुध्यएवनतुदेहेतदाहगौतमः। नमुख्या
विशुध्यउच्छिष्टंकुर्वंतिनचेद्देगेनिपतंतीतिउक्तत्वाच्चयच्चनंशुक्लमित्यत्रशुक्लपदेनपरुष
मश्लीलंचोच्यते। शुक्लश्लेपरुषेपूतइतिविश्वकोषात्तदाविधानमिति। घनाभूतेश्लेष्मादि
रिति। शौचार्थेवस्तेविधिरितिसर्वशरीरशुध्यर्थेआचमनस्यप्रकारोवस्तुतस्तूस्पर्थः।
यथा। स्नात्वापीत्वासुतेक्लेनुक्त्वारथोपसर्पणे। आचांतःपुनराचामेद्वस्त्रंविपरिधायचे

स्यादित्येषंस्पष्टं। अन्यत्र। छंदोगपरिशिष्टे॥ विप्रमंत्रानुदकेआत्मालंभेअवेक्षणे। अधो वा
युसमुत्सर्गेप्रहारेनृतभाषणे। मार्जारमूषकस्पर्शेआकुशेक्रोधसंभवे। निमित्तेषुचसर्वेषुक
र्मकुर्वन्नुपस्पृशेत्सदेति। अनुदकेणमुच्चारणं॥ आत्मालंभोहृदयस्पर्शस्तस्यैवावेक्षणंचत्रो
पस्कृतं। भगवत्सेवायांत्वधोवायुसमुत्सर्गेस्नानमेवागमे॥ अक्षीणोभाषणेचैवअधोवायु
विमोक्षणमितिवाराहपुराणेच। स्नानमायतोरश्मिंवातकर्मत्रमुंचति। वायुपुरीषसंयु
क्तंसमीपेस्थूलसंज्ञयः॥ मक्षिकापंचवर्षाणिसप्तवर्षाणिमूषकः॥ श्वाचैवत्रीणिवर्षाणि
नववर्षाणिकच्छपइत्यपराधेषुगणनोक्तफलस्यचकथनात्। अतीर्थेस्नानमोक्तत्वेना
धोवायुसमुत्सर्गस्यचतीर्थएवप्रायोभवनाच्चस्नानस्यैवभगवत्सेवायामौचित्यादिति॥ मा
र्जारस्पर्शेसुयत्स्नानंतन्मार्जारकर्मकस्पर्शविषयम्॥ भासवायसमार्जारखरोष्ट्रंश्व
श्वशूकरान्। अमेध्यानिचसंस्पृश्यसवासाजलमाविशेत्इत्यंगिरसोवाक्येसंस्पर्शकर्म
नायाएवोक्तत्वात्॥ मार्जारकर्तृकस्पर्शस्यापिदूषकत्वांगीकारे। मार्जारश्चैवदर्वीचमारू

तश्च सदाशुचिरितिवाक्यविरोधापत्तेः।यद्वा।भोजनादिस्पर्शेशुचिः॥शरीरस्पर्शेस्नातमितिदाक्षिणात्यनिबंधेषुतुभोजनेपूजादिकर्मणिषुछेद्विगलस्पर्शेस्नानं।अन्यदाशुचित्वंपुछेद्विगलकंस्पृष्ट्वास्नात्वाविप्रोविशुध्यति॥भोजनेकर्मकालेचविधिरेषःसनातनइतिरत्नावलिनिरोधोदाहृतस्मृतिवचनादितुक्तम्॥एवंचस्नानादीनांवस्त्राद्यंतरितस्पर्शइतिसर्वोक्तश्चोतोवाधास्नानमेव॥कार्ष्ण्याद्यंतरितस्पर्शेत्वाचमनंसदाचारात्।तथौवाविकपदृक्स्नाद्यंतरितस्पर्शेपि।अथवस्त्रादिविषयेविचारस्तत्राह।तस्मवस्त्रस्प्रोक्षणाच्छुचिः॥अहतानांप्रोक्षणमित्येके।अहतंयंत्रनिर्मुक्तमितिरार्केवायुरप्यणात्॥इदंचमंगलएवंनास्तमितिरथ्वीचंद्रोदये॥अहतंयंत्रनिर्मुक्तंवासःप्रोक्तंस्वयंभुवा।नास्तंतन्मंगलिकेषुतावत्कालंनसर्वदेतिबृहत्सत्यतपसोवाक्यादुक्तम्।अतोयदहतंवासःसर्वकर्मसुशुध्यतन्नक्षणंतुरथ्वीचंद्रोदयेपुजस्पर्शातातपौसदाचारचंद्रोदयेकात्यायनआह॥इषधौतंनवंश्वेतंसदशंयंत्रधारितम्॥अहतंतद्विजानीयात्सावनंसर्वकर्मसुइति।इषधौतमितिवारैकंरजकेननिर्मुक्तइषधौतंकेवलजलमात्रप्रक्षालितमितिरथ्वीचंद्रः॥तथासदाचारचंद्रोदयेअहतस्तंनवंश्वेतंसदशंयंत्रधारितं॥अहतंतद्विजानीयात्सर्वकर्मसुपावनमितिच॥अत्रैवंममत्रतिभाति।आचारतिलके॥शुक्रश्लेष्मासृक्सविड्श्लेष्ममत्रघुरीषकं॥स्निग्धदुर्गंधिनीर्णानिनवदोषाश्चवाससीतिकथनादेतद्दोषराहित्यमेवनवत्वं।अन्यथायत्रधारितमित्यस्यवैयर्थ्यापत्तेः।श्वेतमित्यनिषिद्धवर्णांतरस्याप्युपलक्षकं।सवस्त्रोपस्करैर्युक्तान्याराक्तांशुकानिच।पुष्पाणिचैवशुध्यंतिप्रोक्षितानिनवायइतिमर्यादासिंधौअहतशब्दाद्वाक्यात्द्वितीयवाक्यम्॥अथहतमितिअहतंवासःपरिधत्तेइतिश्रुत्यादिघृहतस्यपरिधानत्वबोधनात्तदर्हत्वबोधकंनतुजप्तस्यापिघटकंतथासत्यधारितमीषधौतंअधारितंनवं॥अधारितंश्वेतमधारितंसदशमितिचतुर्विधमहतंभवति।ततश्चतत्तत्कर्मणितस्यतस्यपवित्रत्वंकरत्वेनैवसंभवतियथाइषधौतस्ययज्ञादिकर्मणिनवस्यप्रावरणादेरुज्वलस्यचित्रिकौसंभवेःस्कवासीतिराधादामोदरार्थकरणादिषुसदसस्यगुर्जरणांपरिणायकालेकस्यापरिधानादिषुनवमप्यक्षालितंतुनभगवदुपयोगि।वाराहपुराणेनीलीरंजितवस्त्रे

योमस्येमहीनिवेदयेत्।नवमक्षालितंचैवरौरवेनरकेवसेदितिनिंदनात्।।ततश्चनीली
रंनिताज्ञालितयतिरिक्तानांसर्ववर्णानांनवीनानांवस्त्राणांतथामृष्यनुपयुक्तानांधौतो
नांचित्राणांरक्तानांचनिर्मलानांवस्त्राणांप्रोक्षणादेवशुध्यानगवत्कर्मणितेषांस्मृतिनदो
षावहः।किंचमर्यादासिंधोमेध्यस्यचातुर्विध्यंदेवलेनोक्तंव्याख्यातम्।।शुचिहृतंस्वयं
शुध्यंपवित्रंचेतिकेवलं।।मेध्यंचतुर्विधंलोकेप्राज्ञानांमनुरब्रवीत्।।नवंवानिर्मलंवापि
शुचितिद्रव्यमुच्यते।शुध्यंपवित्रंहृतंचशुध्यर्थमित्यभिधीयते।स्वयमेवहियद्द्रव्यंकेवलं
मेध्यतांगतं।स्थावरंजंगमंवापिस्वयंशुध्यमितिस्मृतं।।अन्यद्द्रव्यैरदूष्यंयत्स्वयमन्या
निशोधयेत्।।हव्यकव्येषुयत्स्मृतंतत्पवित्रमितिस्मृतमिति।।अत्रप्रथमश्लोकेकेवलमि
त्यस्यामेध्यत्वेपहीनमित्यर्थः।हितीयश्लोकेशुचिसंज्ञंलक्षयतिनवमित्यादितत्रनवमस्य
चिरजातंतत्रपुनर्भोगात्प्रागेवत्रिंशतिवत्सरमात्रोत्तरत्वात्।निर्मलमितिनवमपियन्न
तत्रसत्यं।।अग्निमार्हेनतस्यैवसंज्ञांतरमाह।तत्राद्यंशुध्यशब्दःस्वयंशुध्यपरः।हितो

यस्तुवस्त्रमाणस्तदुपाधियोगार्थं।शुचिस्तुदाहरति।।अथसर्वाणिधान्यानिद्रव्याण्या
भरणानिच।।अवर्ज्यावर्ज्यज्ञातानिशुचिन्येतानिकेवलमिति।।अत्रासंतमवर्ज्यं।।अवर्ज्या
वर्ज्यंतद्यथास्यात्तथाज्ञातानि।।अवर्ज्यज्ञातानिकेवलमित्यमेध्यत्वेपवर्ज्यं।हृतसंज्ञंलक्ष
यति।वर्जितेनिर्मलेद्रव्येशुचिसंज्ञाप्रवर्त्तते।तस्मिन्नेवहिकर्मण्येहृतसंज्ञापुनर्नवेहिति
।वर्जितेउपभोगशून्येनवेनिर्मलेवाद्रव्येकर्मार्थंकृतप्रोक्षणादिसंस्कारेहृतसंज्ञानवतीत्य
र्थः।हृतसंज्ञोपाधिरर्थयति।तद्यशुध्यंनकर्मण्यंशुचीत्युर्हिज्ञातयः।निर्मलंसंस्कृतंद्रव्यं
क्रियार्थंहृतमुच्यतेऽति।एतेनशुचेरेवद्रव्यस्यहृत्वर्थसंस्कारयोगःहृतसंज्ञोपाधिरित्यर्थः
।।स्वयंशुध्यंलक्षयति।स्वयमेवहिस्वादियद्द्रव्यंगृहादिकममेध्यत्वेपहीनंअशुचिस्पर्शभा
वदूषितंसत्स्वयमेवपुरुषव्यापारंविनैववायुरश्मिमात्रेणैवशुध्यतांयातितत्स्वयंशुध्यमि
त्युक्तमित्यर्थः।तदेवोदाहरति।वसतिश्चमसोयानंवाहनंसाधनानिच।शुश्रूषोरासनंचे
तिस्वयंशुध्यमितिस्मृतमिति।वसतिर्गृहं।चमसोहोत्रचमसादिः।यानंरथादि।वाहनंहया

दि।साधनंस्रुवादि।शोधंस्फुटं।तथापशवश्चस्वयंशुधायोषितश्चान्नंतोयंथा।ब्रुह्यादिनारीणां
क्रतुकालेहिसंस्पर्शेत्।आकाशश्चस्वयंशुधाद्रव्याणामितिनिश्चयः।क्रीतंव्यवहारिभांपुण्यं
शुमितिस्मृतं।अदृष्टंयाकृप्रभृतस्तंचस्वयंशुधंचकेवलं।त्रीण्येतानिविशुधानिभगवान्मनुर
ब्रवीदिति।एतानित्यदृष्टादीनिविशुधानीतिशुधंतरानपेक्षाणि।पवित्रंतत्क्षयति।अन्यद्
द्रव्येत्यादि।अनेनशुचिनएवान्यादृव्यत्वमन्यशोधकत्वंवापवित्रंसंज्ञौषधिरित्युक्तं।तदेवो
दाहरति।आपश्चमुखतोमेध्यंगावोमेध्यास्तथोत्तरतः।घृष्यिताश्चरवोमेध्याब्राह्मणाश्चैव
सर्वदा।अग्निश्चौषधयश्चैवसदर्भाःक्रतुपात्रिताः।।अधामार्गशिरीषार्कपलाशमालतीकाम
पिः।।मालत्यानिसर्षपादूर्वासहाभद्राप्रियंगवः।।अक्षताःसिकतालोहाहरिद्राश्चंदनंयवाः
पलाशखदिराश्वत्थतुलसीधातकीवटाः।।एतान्याहुःपवित्राणिब्रह्मब्राह्मणकर्मयोः।।पौ
ष्टिकानिमंजघ्रानिशोधनानिचदेहिनाम्।।तेषांपाणोग्राकृन्मशुपवित्राणिविशेषतः।।सवा
शुचिर्विशुधार्थंसर्वेषांसर्वतःसदेति।।अतोनवत्वनिर्मलत्वाशुचेर्वस्त्रादिपरार्थस्यत्रो

क्षोदकप्रोक्षणादीनांसंस्कारेणएतत्वादपितथेतिनतत्रस्पर्शदोषः।।यत्तुकर्मगाऊषादिनाचै
तन्निर्लेपनकधौतानांपुनःप्रक्षालनेविशोधकद्रव्यदोषादुष्टत्वंमन्यंते।तन्नतैत्तरीयश्रुतौस
दृव्यावत्कामनयाविहितस्यदाक्षायणयज्ञस्यकर्त्तारंप्रतिवनत्वान्नास्तिश्रुतौ।तस्यैत
द्व्रतंनानंतंवरेत्रामाःसमश्नीयान्स्त्रियमुपेयान्नास्यपशूञ्जतेनवासः।।पशूञ्जयेरे
तधिदेवाःसर्वेनकुर्वंतीतितंप्रतिवविधानात्।अतस्तत्सहपठितव्रतांतरसाहित्यएव
मुक्तमिति।।किंचएकादशस्कंधे।द्रव्यस्यशुधमशुधीचद्रव्येणवचनेनच।।संस्कारेणाथ
कालेनमहत्वात्स्वतयाथवा।।शक्त्याशक्त्याथवाबुधासमधाचयदात्मने।।अघंकुर्वंतिहि
यथादेशावस्थानुसारतइतिभगवद्वाक्यात्।।श्रीधरीयेच।देशोकालंतथात्मानंद्रव्यंद्र
व्यप्रयोजनं।उपपत्तिमवस्थांचज्ञात्वाशुधिंप्रकल्पयेदितिबोधायनीयवाक्यात्चस्व
स्किसमधादिकंद्रव्यस्वरूपं।।द्रव्यप्रयोजनादिकंचालोआद्यस्यशोचस्यकल्पनीयत्वानुशा
सनादपितदाजोक्षताश्चस्पर्शेदोषाभावस्तेनवितानघृतिसीराद्दीनांनवीनकरणान्नास्या

पितयेतिबोधम्॥नगवघाकार्यस्कडद्रव्यस्यपात्रवस्त्रादेःशुध्यशुधी।द्रव्येणतोयादीनांशु
धिः।मन्त्रादिनात्वशुधिः।वचनेनशुध्यशुधंवेतिसंदेहेऽदंशुधमस्त्वित्यादिरूपेणप्रो
क्षणवचनेनशुधिः।नेत्यादिरूपेणाशुधिः।संस्कारेणप्रोक्षणादिनापुष्पादेःशुधिः।
अवघ्राणादिनात्वशुधिः॥अथकालेनदग्धाहादिनानवोदकादेःशुधिःविपरीतेनाशु
धिः॥तदुक्तं॥कालेमेघोदकंग्राह्यंवर्षंतुअहमेवहि॥अकालेदग्धशास्त्रंस्यात्तच्छुधि
र्विधीयतइति।तथाअन्नादेःपर्युषितस्यशुधिर्विपरीतस्याशुधिः।महत्वाल्पतयाय
थाअंत्यद्युपहतानांतज्जगाद्युदकानांमहत्वात्यत्वाभ्यांशुध्यशुधी॥शस्त्राःशस्त्रासूर्यो
परागादौस्नतकादौचान्नादेःशस्त्रोक्तप्रत्यशुधिरशस्त्रोक्तस्मृतिशुधिः।बुधाशुचमन्नादेर्द
र्शनाघ्राणस्पर्शनेनशुधिः।अंतर्धानेनाशुधिः॥समध्यानीर्णमजवद्वस्त्रादेःसमध्यत्वशु
धिः।दरिद्रप्रतिशुधिः।तत्रापिविशेषमाह।यदात्मनश्चेत्यादि॥एतेद्रव्यवचनाद्योद्रव्या
शुधिद्वारा॥आत्मनेयदघंकुर्वंतितद्देशावस्थानुसारतएवयथायथावत्कुर्वंतिनतुस

र्वतः।तथाहि।निर्जलदेशएवस्नानाशुधिंकुर्वंतेतथा।रोगादिरहितयुवाद्यवस्थायामेवाघंकुर्वंति
।नतुबाल्यादिषुरोगाद्यवस्थायांचेतिबोधायनवाक्यंस्फुटार्थं।तथासतिपक्षलेउक्तं।प्रत्य
हंक्षालयेद्वस्त्रंदैवपित्र्येचकर्मणीतिपक्षेतैगेदेवकार्येपियोगानांप्रत्यहंशौचमिष्यतेऽति
।तदपिवर्षादिव्यतिरिक्तकालेएवेतिबोधम्।वर्षादौतुदिनांतरेक्षालितानांकर्महेतवे
प्रोक्षणमेवशुध्युपायः।सएवचभगवतोमहाराजोपचारेणद्रव्याकरणेपिबोधः।काल
कृतदोषस्यतेनापिपरिहारादिति।तथा।अस्यानेनाकाष्टादिनिर्धौतवस्त्रस्यापिनदोषः
उपाकर्त्तव्यपक्षेःस्पर्शस्थलेतदन्यारंभतेतन्नेवान्यारब्धंनेवानन्यारब्धमितिसुनयदोषो
पन्नमार्थंश्रावितस्यस्पर्शन्यायस्यात्रापिस्पर्शदोषाभावायांगीकारेबाधकाभावात्।केचि
त्तु।आविकंपट्टकूलंचकूप्यानिनमथापिवा॥एभिप्रेक्षितंवस्त्रंप्रोक्षणादवशुध्यतीति
वचनमपिपठंति।नचवस्त्राद्यंतरितस्पर्शइतिप्रचेतोवचनविरोधः।तस्यास्पृश्यस्पर्श
विषयत्वेनविषयव्यवस्थात्॥किंचापराकेस्मृत्यंतरेणमर्यादासिंधौदेवज्ञेनामेधस्य

चातुर्विध्यमुक्तं॥दूषितंवर्जितंदुष्टंकन्मलंचैवलिंगिनां॥चतुर्विध्यममेध्यंचसर्वेषा
रयास्यतेपुनः॥शुच्यप्यशुचिसंस्पर्शंदूषीतमुच्यते॥अनन्नमुनोज्यंयानिवर्जिता
निप्रचक्षते॥व्यङ्गाक्रुष्टनिषादांतरमपराके॥व्यंगःपतितचंडालोग्राम्यकुर्कुटसूकरै
॥स्पृष्टंनित्यंविवर्ज्यास्युःषडेतेकर्मतःसमाःसद्यएतेसूतकीसूतीमत्तोन्मत्तरजस्वलाः॥
मृतबंदुरशुद्ध्यवर्ज्यानेतेस्पृष्टाःस्वेदास्थिरवःकेनोनिरस्तनखलोमच॥आर्द्र
चर्मास्थिनित्येतेदृष्टमाहुर्मनीषिणः॥मानुषास्थिवसाविण्मूत्रार्त्तवानिच॥क्रुण
पंपूयमित्येतत्कन्मलेसमुदाहृतं॥दूषितैरेषोरएणनापिशुद्धिरुक्ताविधानतः
दुष्टैर्मार्जनसंस्कारैःकन्मलैःसर्वथात्यजेदितिच॥अत्रलिंगिनामिति॥दंडारिलिंग
धारिणोऽनन्नेत्यत्रनजस्त्रिष्वपिसंबंधः॥व्यंगोजन्मतएवांगहीनःत्यक्तइतिपा
रेऽपिबाह्यः॥नित्यंविवर्ज्यइति॥सर्वदेवास्यनरपाःउन्मत्तइतिचिन्तविरूपवान्॥दूषि
तैर्दुष्टैरित्यत्रदूषितस्येतिद्रोषः॥कन्मलैरित्यत्रदूषितमितिद्रोषः॥स्फुटमन्यत्॥
एवंसत्यस्नातस्य॥एतेस्वनंतनमाचारेष्वदोषः॥किंचि॥अप्स्वलायनस्नानेपरि

धानेसितंनास्नेवासः॥प्रावरणेतथा॥पदकूलंयथालाभंब्राह्मणस्यविधीयते॥प्राविकंत्व
सरंचैवपरिधानेपरित्यजेत्॥नास्तप्रावरणप्रोक्तंस्पर्शदोषानदूषयेत्॥जीवनंचमलोत्स
र्गेकुरुतेत्रसरक्षणं॥प्रक्षाल्यत्रसरक्षुद्रकुलंसर्वदाशुचिनिरूपणात्॥रेतस्यएवास्य
एतस्यएषमूत्रपुरीषयोरजस्वलानिःशेषस्यएषाविकंतुसराशुचि॥त्वाविकस्यागिरसा
कृष्णलस्यनूष्णकृष्णत्वकृणाच्चतद्दूषितस्यकुतोदोषसंसर्गः॥तस्मान्नायमाचारेदुष्ट
इतिनिश्चयः॥मूत्राद्युपघातेतुवक्ष्यत्येव॥तदाहापरार्कोयमः॥यदिमूत्रपुरीषा
भ्यांरेतसाऽसृग्भिरेणवा॥चैलंसमुपहन्येतन्मृत्तिःप्रक्षालयेत्ततः॥पश्चात्तुसोतुशुद्ध्येत्तु
मूत्रोच्चारेतुदूषिते॥क्षीरंनंतस्यदाहोवायन्मानमुपदिश्यतइति॥मद्याद्युपघातेप्येवं॥उच्छि
ष्टोपघातेतूच्छिष्टनमुपदिक्षसिद्धं॥यानितु॥मोषैरुदकंगोमूत्रैरित्यादिनियात
वन्त्यानि॥तानित्वधुनादृश्यंते॥किंविकादिनिवस्त्राणितन्त्रिर्णेजकैरवश्यंते॥
तदपिसुक्तं॥एकादशस्कंधे॥अमेध्यलिप्तंयदधोनगंधंत्यजेत्यजापीरति॥अजातेप्रकृतिनिस्य
नष्टोचेनानावदिप्यतदूतिनगवनोफलतोत्यस्यैवादरणात्॥ततस्तद्भावनोत्तरंप्रोक्षणा

दिकरणंसम्पगेवेति॥किंचांगिराः॥नौचंमदार्घरोमाणंवाघ्रम्यंकैडुरश्मिनिरित्यपु
स्तं॥एवंमेवरजारीनांवस्त्रशुद्धीः॥नेदीः॥नपाद्व्यासः॥वस्त्रमरदनसाशुद्धोऽजु
वैदलमेवच॥रज्यादिकंचानिर्हरणंस्याज्यंनन्मात्रमेवचेति॥यालोकेनिवारद्रव्यु
च्यतेसापिरञ्जनेरद्रव्यं॥तत्कार्यकरणादिनिश्चेयं॥अथपात्रादिशुद्धिः॥त
त्रयाज्ञवल्क्यः॥सौवर्णराजताज्ञानामूर्ध्वपात्रग्रहानमनो॥मृगकरजमूलफ
लवौसोविदलचर्मणं॥पात्राणांचमसानांचवारिणाशुद्धिरिष्यतइतिसौव
र्णस्यवर्णविकारःरजतेरजतस्य॥ऊर्ध्वंमुक्ताशंखशुक्त्यादि॥ऊर्ध्वपात्रंमृग
विरादि॥यज्ञादिसाद्यर्थात्॥यज्ञाःषोडशीप्रभृतयः॥अनुमाद्प्रदादिः॥मृग
कंवास्त्रकादि॥रजतंवेत्यजादिनिर्मितावेधनोद्धरणादिसाधननूता॥मूलमा
र्द्रकादि॥फलमामयादि॥वासोवस्त्रं॥विदलंवेणवादि॥चर्मत्वग्जातीनांग्रहि

लचर्मणोग्रहणेनहिकारादिमंछत्रवरत्नादीनामुपलक्षणार्थमितिविज्ञानेश्व
रः॥पात्राण्यन्यानिलोकीकान्यपि॥चमसालोत्यचमसादयः॥एतेषांसौवर्ण
दीनांलेपरहितानामुष्णेनाम्भसावारिणाप्रक्षालनेनशुद्धिरितिविज्ञानेश्व
रः॥तानोष्णेनाम्भसावेप्रक्षालनाभावेतितदाशयः॥इयंशुद्धिर्लौकिकवै
दिकसाधारणीमध्येग्रहणादिनिवेशनात्॥तेनपाकाद्यर्थान्नादिसंसर्गरक्ता
नांपात्राणांग्रहणादीनांचपर्युक्षितत्वनिरूत्यर्थमग्निदीप्तालनविधानंकेनुति
कादयआहुतीतितुमम्रनिनानिसंभारसंज्ञानात्प्रोक्षणादेवशुद्धिः॥धान्य
दीनांप्रोक्षणस्यवक्ष्यमाणत्वादिति॥मलेपानांशुद्ध्यंतरमाह॥चरुस्रुक्स्रुव
सम्मार्जनदर्भपात्राणांपुनर्लेपनवारिणेति॥एतानिलेपरहितानिर्लेपनवारिणाशु
द्ध्यंतीतिविज्ञानेश्वरः॥अनुष्ठित्वेपीप्यक्षेपात्रवतामेषाशुद्धिः॥प्रथमत
एवचरुवादिलेपवोधनायचरुपदंपादानात्॥लेपपदादित्यनेनौदुम्बर्या
प्रयोजनाभावात्पुनर्ग्रहणं॥निर्लेपनंकांचनंमार्ज्मिरेवविशुद्ध्यति॥अज

ज्ञमन्त्रमयंचैवराजतेचानुपस्कृतमिति मनुवाक्येकेवलानामेवचमसत्वमुक्त्वा
स्थितंतुममप्रतिभाति॥अपरार्कोप्येवं॥उक्तेमनुवाक्येऽनुपस्कृतमित्य
स्यारब्धानर्हत्वेनस्थितत्वेऽर्थेविज्ञानेश्वरःमर्यादमिधुश्च॥मेधातिथिस्तूभयत्रानुपस्कृत
मित्यर्थमाह॥अपरार्कस्तु॥तान्यादिनायज्ञसंसृष्टमित्याह॥मर्यादमिधोतुगवा
त्यन्तिपन्नवैकृतवाक्याधारेष्विति पाणिनीनावेहृतेसुटोनुगासनाश्चित्तरे
षादिरूपरहितमित्यर्थउक्तं॥इदमेवयुक्तंरेखादिगर्त्तेषुलेपस्यकेवलस्यवारि
णनयनयनारिति निर्णयामृतेप्येवमुक्तं॥बहुलिप्तानांतुरिक्तानांनिर्विनि
र्हरणं॥तेजसानामिति॥प्रनुदार॥तैजसानांमणीनांतुसर्वस्यात्ममयस्यच॥
अस्मानाश्मिर्मृदाचैवशुद्धिरुक्तामनीषिभिरिति॥तेजसानामिति॥धातुपात्रन
न्यानांहेमनाग्र्यकांस्यायस्लपुसीसकाः॥एतेचतेजसाःप्रोक्ताधातवस्तैजसोऽवाइ
तिवाक्यात्तानिबोध्यानिरेत्यानांतुधातुपात्रेषुक्षेत्रवात्॥त्रपुतुबंगे॥जसतेतुस्थे न

अत्रकांस्यपदेपित्तलस्यापुपलक्षकं॥ब्रह्मांडेकांस्यपात्राद्यैत्यानीति ई२

वलेदः॥सीसस्यवेतिबोध्यं॥स्रुक्स्रुवोरेवकार्यत्वाद्विकल्पः॥अपरार्कसमुच्चीयते॥
इतिविज्ञानेश्वरोमर्यादमिधुश्च॥ममत्वन्यत्रुतिभाति॥ब्रह्मचैवर्त्तेनित्यंनैमित्ति
केनकर्त्तव्यः॥पाकएकत्र॥अथवापस्यपर्यंतंतत्स्यान्यमनिषिद्धंस्यानेमुसस्कृ
तंकृत्वापाकंनिर्वर्त्यहरेत्कृतानाश्रीनरंप्रतिवैष्णवब्राह्मणधर्मेषुप्रत्यहंपाक
मांडुस्त्यागंकृत्वानात्मरणमयत्यतिरिक्तानांनाडानांप्रत्यहंहानुमत्रंकृत्वात्तेषांना
डानां॥वह्निज्वालोत्थमन्त्रेणनिवारणमेवनैमित्तिकंरणेपस्तेनरस्योक्तत्वाच्चेतिनाद
रात्रिश्राद्धवगम्यते॥तत्रमन्त्रेणनिवृत्तिश्चनस्नानंनवति॥सदाचनवृत्तीतितत्र
स्मरणं॥कांस्यपात्रंतेपस्तेनस्नानंनिवर्त्तते॥इतितत्रनस्नाग्रहणमित्येवंविनाग
इति॥इयंचनिर्लेपेपात्रेनिमित्तंसृष्टिरुच्छिष्टस्यनेतुत्वेवेतिसर्वेषांसंमतं
॥तत्रोर्ध्वोच्छेदेनोच्छिष्टहविर्धाद्ध्वोच्छिष्टपुरुषस्यनेत्यपोक्षुद्भिर्यदंगमुच्छिष्टं
तस्यनेमरादिकमारेयं॥तत्रैवाधोच्छिष्टपुरुषहस्तस्यनेयि॥तदंगमस्नेत्वमेध्यजि
तस्यायाशुद्धिःसाकार्येतिममनाति॥धार्मेषुविशेषःयात्रीकदेवलऋतेस्नानिसारेऽ

क्तः॥गोमूत्रेणारिष्टामूचयसेनस्तेदकृपिका॥चर्मणांसप्तसुद्धिस्यान्नगोमूत्रः गोर
सर्पयैरिनियनपुनरन्युक्तंग्रहनस्मेचम्मदवारिनिफलान्निदिनत्रयंकषायस
स्तरान्नस्यारेनच्चर्मविन्नोधनं॥नस्मनःपलमेकंस्याद्विगुणंस्मरणेवच्च॥कत्राणास्मी
गुणंप्रोक्तंद्विगुणंत्रिफलम्भवेत्॥आद्रोन्नंवुस्नायाधान्निस्तस्त्रैवचतुर्थकः॥
अस्थयोडुंबरवटाःकषायासमकिर्त्तिता॥एतत्प्रयत्नोपधातविषयं॥अथोच्छिष्टस्य
शुद्धिविचारः॥तत्रनारदःस्माह॥ब्राह्मस्तत्रविप्राणांचैवसूत्रंमार्जनाशुचिः॥क्षत्रु
र्पेनतुयद्दत्तंक्षत्रियस्तत्रमार्जनं॥अप्रसिद्धंगृहीयाद्वैश्यप्रक्षाल्ययत्नतः॥शौद्र
गेणतुसंस्पृष्टंतत्त्यजेच्छुचिनापिवा॥इदंचकांस्यपात्रस्यशुद्धिरुक्तेनसर्वियं॥का स
स्याधिकशुद्धेरप्येवंस्मरणात्त्वात्॥मृण्मयेतुपात्रान्तरेरारवेनविशेषउक्तः॥मिट्टा
र्पकावांकलेनदत्तंशंगमयस्यच॥गोवालैःफलपात्राणामस्थ्नांस्याच्छगवत्तथेति॥इदंचो
च्छोपाघनेशइदंचात्योपधातिः॥अधिकोपघातेनुस्मृतानांवापयेणसेखनंविधाना
दिनयुक्तं॥किंच॥मनुस्मृ॥अद्भिर्गात्राणिशुद्ध्यंतिमनःसत्येनशुद्ध्यति॥विद्यातपो
भ्यांभूतात्माबुद्धिर्ज्ञानेनशुद्ध्यति॥

२१

योगात्तिर्णोकोगुणावत्तरइत्याह॥अर्थस्तुपश्चिर्वेनरुणानीरकाम
यतेस्तर्थवादेरूपस्यतोश्चसंयोगाजन्यत्वोक्तेस्तत्संस्कारणान
र्थीधनमसत्तमिति किंच तामायःकांस्यरेत्यानान्नपुणःसोस
कस्यचशौचंयथाहुक्तंक्षाराम्लोदकवारिभिःक्षारेतस्तुअ
रुःकांचनशास्त्रशुक्तीनांनतुरुणवज्जनित्वेवरुणेयिरुतानांप
वेंगोधमकरायमाषामस्मरमृद्गोमयंचैणीधावनं॥अमेध्यलग्ना
स्यांताम्राणांभस्मनाकांस्यानांशौणतैलघर्षणैःकाष्मयिसानां
सिकतानांवघर्षणैःशौक्तानांत्रिवघर्षणैःशौक्तानांत्रिवघर्षणैःशौक्तानांत्रिवघर्षणैः
पाकेनमार्त्तिकानांगोमूत्रगोमयनिर्ल्लेपैर्दलानांगोवालरज्वासो
दकयाफलपात्राणांकमंडलूनांमतिपात्राणांचेतिद्विबभाजअत्र
नरुणवज्जनमितिनजंधाधर्षकर्षणंस्नेहवेवरुणेयिरुतानामितिं
उक्तेरादस्नेहेनविशेषमेयाभवतिनयोगतोयवादिचूर्णानितु

आर्थत्वाद्विकल्पेते उदकंतुसर्वैः शोधनद्रव्यैः समुच्चीयते शाणजोङ्गै
तैरण्येसाधनंतच्छुरिकाद्यायुधशोधनाय नतुकलादिशो
धनायतितद्धर्मिकातापर्षणंशोधं स्त्रीशूद्रयोश्चर्षणंमार्जने
स्फटिकादिभिः पाषाणघर्षणेनोज्ज्वलीकरणं का
स्यंतोपिविशेषमाहुः परशरस्तीतपात्रसंज्ञाः गवाघ्रा
तिकांस्यानिस्रस्तेछिष्टानियानिच शुष्कानिदग्न्यिः सारश्चघ्राको
पहतानिचेति दग्धकल्पोमार्जशुध्यतीतिनिर्णयामृतेपरार्क
शंखस्त्वेतोपिविशेषमाह स्रुतिकोछिष्टमिभाजनस्यसुराघुपह
तस्यतु त्रिसप्तमार्जनाच्छिष्टतकांस्यस्तापनमिति कांस्यमि
त्यनातेजसानांस्रुतिकोछिष्टादिकेस्वल्पापधातेयत्नेनचूर्णादिभि
रेकविंशतिवारंमार्जनादेनशुद्धिः तत्रकांस्यस्तापनमित्यनेनार्थ
कांस्यमतिरिक्तानांतापनमधिकृतेमितिगम्यतइत्यपरार्क

२२

निर्णयामृतेतुयवादीनांशोधकानांसप्तसंख्याकत्वादेकैकेनत्रिवारंशोधना
त्तेजसांतरस्थंदुष्टिर्नतुकांस्यस्य तस्यतुमार्जनात्तापनाच्चेतुक्तंतत्रापरार्को
क्तमेवयुक्तं स्मृत्यंतरे सुरादिलेपेतापस्योक्तत्वात् तदपेक्षयोच्छिष्टस्या
स्यत्वादिति ॥परार्कनिर्णयामृतयोरादित्यपुराणे सुवर्णरूप्यस्त्रीखड्ग
शुक्तिरत्नमयानिच कांस्यायस्त्रपुसीसमयानिच निर्लेपानि
विशुध्यंतिकेवलेनजलेनतु शुद्धेच्छिष्टानिनिधाक्षारमृल्वारिभिरितिस्म
त्यक्षारादिद्रव्यनिरपेक्षानिधात्रं मार्जनंयथाह वसुश्रुतोदग्धकल्पश्चनच
नांतरीयत्वादितिसुक्तमयादर्शेतुशंखपुराणे इत्युक्तक्षारमृल्वारिभि
रितिनमन्निधानस्मृतिकाशवचिरंनरजत्यजाद्यानिच प्रक्षेपमानि
नामप्योयच्चयावत्सदेवपीतमधिकमुक्तं यच्चयावदितिप्रागुक्तशंखलिखि
तंयन्नयावत्कालमग्निसंयोगंसहतेयावताग्निप्रक्षेपेणनन्यूनतांनाव
कुर्यादितिसर्वैरेवमारभ्यतच तेनायंनिष्कर्षः शैवलादिकोच्छिष्टनिर्लेपिभां

उंमाक्तिकमुच्छिष्टपुरुषस्पृष्टं प्रोक्षणेनशुध्यति सक्षीरपक्वचूडनात् अनच्
डनामग्निसंयोगः अलेपमलमयभांडं भांडसंचयमेवच प्रोक्षणादेवशुध्येतु
सलेपमग्निचूडनादिति वदन्त्यरण्यवासिकात् उच्छिष्टकरणादिस्पृष्टेतुतस्मादेव च
नदारुश्चतथायत्र मलमयानांपात्राणांमुच्छिष्टसमारब्धानामचूडनमुच्छिष्ट
सलेपीपदृतानांपुनर्दहनमिति बोधायनवचनात् पुनर्दहनंनामपुनःपाकः
सचरुपरमगंधस्यत्रिफलकोशिमयोगः दारवादीनांतूच्छिष्टपुरु
षस्नेहाभावः प्रोक्षणंवा सलेपानांतुतक्षणं उच्छिष्टसलेपघणोदिस्पृष्टा
नांच तक्षणंदारुशृंगास्थ्नामितियाज्ञवल्क्यवचनात् तथैववेदानांमंत्र
नादीनांप्रक्षालनात् गोमूत्रगोमयमित्तेर्घर्षणपूर्वकंजलप्रक्षालनाच्च
एवमेवचर्मणांचैलवद्दुष्यमाणत्वमितिचपूर्वोक्तयाज्ञवल्क्यकारिकयोक्तं
त्र अयश्चषिकाचषाणांचानीयपात्राणांकांसपात्राणांचशुद्धिम
ग्निनविचारिता तथापिविस्मृधमेत्तरेद्वितीयकांडीयदृमशुद्धता

२३

येकाचभांडशुद्धिरुक्ता शुद्धिश्चकाचभांडानांकेचनतल्लभसेति चानियका
ग्नेयीस्मृतिरापिनोक्ता तत्रचीविमानांकेचनकाचनिर्मोक्षयंकेचनमार्त्ति
कत्वंकेचनकपर्दकंजस्मलोकावदंति तत्रकापर्दकत्वेप्रज्ञत्वेतथास
तिकारिणाशुद्धिरत्योपघाते मध्यमानांतोपघातयोस्तुमरणंव अस्थिज
त्वेनतल्लणेनोक्तत्वात्तल्लणस्यचतन्नाकादिति मार्त्तिकत्वेकाचत्वेचया
रिणाधचूडनेवसदनार्हत्वंनचेतिपरंतुचानियाविषाक्तत्रिक्षारघट
टिते तदुत्तरविप्रकारस्यकदर्थत्वादिति कागदीयानांतुयथायोग्यंप्रोक्षण
क्षालनक्षारयोगःकालत्वात् मिताक्षरयाक्षीमयतूलाएशुद्धिरुक्तत्वात् इ
तितुमम प्रतिभाति अग्नेयामतेजसानामग्निपरीक्षयाज्ञवल्क्यकारिताद्वि
कल्पोज्ञेया निर्लेपिकास्वभिन्नतेजसतुभेदेनिर्लेपेरनुच्छिष्टगो
नस्पृष्टंनदुष्यति उच्छिष्टस्त्रादिस्पृष्टेतुसकृत्समार्जनात् भेदेनलिप्त
स्तिकारजस्वलाभास्पृष्टेनोपहतंपेकविंशतिकृत्वःसमार्जनात् तदुच्छि

शंखोपि मलसंयोगजंरंध्रवायव्यमेनोपदृष्टमते तस्यतच्छोधनंप्रोक्तंसामा
न्यशुद्धिहृदिति भस्मशोधनप्रकारः पूर्वमिश्रसारसंग्रहोक्तविभागानु
सारेणज्ञेयः येषांवाचनीकीशुद्धिर्नदृश्यतेतादृशांतुशुद्धिमाचरिसिंधो
स्नानांतरमाह अशुचिसंस्पृष्टंयस्तुएकएवसदुध्यति तस्पृष्टास्योसदु
ध्येतुसर्वदुर्मेध्ययविधिरिति बोधायनस्तु दारुमयानांपात्राणांमुष्टिए
समारभ्यानाभ्यवलेखनंउच्छिष्टलेपोपदृष्टानांमेध्यतक्षणंसुन्नपूरीषरेतः
प्रभृतिभिरुत्सर्गदृष्टाए शृंगाद्यवलेखनंत्वास्थ्यादीधनादर्षणंतक्षणस्य
पृथगुक्तत्वाद्दिमयदिसिंधोनुस्नावचंडालपुरीषरेष्मशोणितेषिघर्षण
मित्युक्तं कैश्चित् पुरीषसंसर्गेगंधलेपापनयनंमलक्षणं शंखादि
स्यूर्मृद्भिर्भस्मनाम्बादिस्पृष्टेवृषीणादीनांक्षालनमेवेत्याहुः तदा
पियाकोपयोगिनांतुत्यागएवेतिप्रतिभाति शृंगदंतास्थिमयानामप्येवं

२५

मणिमयादीनांमूत्रादुपघातेनिस्सुरए मणिमयमन्नममयमज्जेसप्तरात्रं
मलानिरवनेनेति उच्छिष्टादुपघातेतुकस्यप शंखनाभिदंतशृंगास्थि
शुक्तिमणीनामित्यालपरंके वैदलानांवेणुवेत्रनडनिचुलादिमया
नामपिदारववदेवशुद्धिः तत्रापिवेणुवेत्रादेर्वस्त्रोधानीचेत्तदाप्रयोज
नविचारेणजंघलेपक्षयोधाप्रक्षालनादीनैवशुद्धिः पक्वान्नादिस्थाप
नपात्रंचेत्तदात्यागएवेत्याहुरन्ये मृण्मयानांतुपुनः पाकेनशुद्धिरुक्ता सा
चस्थादिस्पृष्टिदोषएवनतुदोषांतरे तदुक्तमनुना मलैर्मूत्रपुरीषाभ्यां
क्षुद्रजाश्रृंगशोणितैः संस्पृष्टंनैवशुद्ध्यनुपुनः पाकान्मृण्मयमिति मयदिसिं
धोतुष्टीवनैः पूयशृंगशोणितैरितिपाठः उभयथापिमलांतरपक्षस्यकर्त्तव्यत्वे
बधिं चांडालादिस्पृष्टेत्यागः चंडालैरुपसंस्पृष्टंधान्यंयत्नमथापिवा प
क्षालनेनशुद्ध्यतुपरित्यागान्मृण्मयमितिशंपरार्कस्मृतेरतु फलपात्रा

ऽशुद्धिरिणांचशुद्धिरुक्तैव कमण्डलुसंसर्जनित्यागएव किंच अपरार्के आलोमदं
२ बुभिरिति मक्तत्वरज्जुवल्कलपात्राणांचमसानांचुचर्मणां दृढत्वेशौचं
ततःशुद्धिर्गोवालिद्यर्षणेपुनरिति चर्मणानुसामान्यतः कमण्डपःपाद
त्रएकाहरज्जुभुजिक्रियाहोमजतुचर्मवेणुविदलफलपत्रवल्कलादीनांचै
लवच्छौचं मृद्दारुचर्मणामत्यंतोपरक्तानांत्याज्यः असंस्कृतामाभूमौस
मानांप्रक्षालनेपरिक्षालनंतानामशुद्धत्वं एवंस्रुक्समिधामसंस्कृता
मेध्याशुपकृतानामेकपुरुषोद्धार्यत्वमिति काष्ठपवित्रयानांशुद्धिश्चर्म
शुद्धेवमात्मानाद्येया एतमसेषामपि अधन्याशुद्धिः आसनस्रु
यवपोनंनाद्यःपंचास्त्रणानिच माकतार्केणशुद्धंतिपक्वेष्टकचितानिच
आत्मन्यायान्नानंजायापत्यंकमंडलुः शुचीत्मनएतानिपरेषामशु
चीनितु कीर्तितः यानन्यायनाम्यपरिक्रयार्थेपैकमसंते मन्नवर्णानि

शेषाशुचिमलिनसंसर्गनिर्दशनात्पापसंसर्गयोगश्च तस्मात्पृथक्शौचा
श्रेयांसइति अन्नमसंस्कृतंपूर्वपक्वमुक्तान्नेनादिनासिद्धंतितं अधस्त
धर्मशास्त्रिवर्णानामुत्तरार्धरात्रेमविशेषदर्शनाकिंच पातकोपपातकदू
ष्टिर्मलिनेसदृष्टिनांशुद्धानांतुमन्त्रयाद्यभिशेनसंसर्गेप्रायश्चित्त
निमित्तनयाभिधानात् अकृतेनसोपिमलिनसंसर्गेणाधिकसंसर्गनिरू
पणेपाकोत्पत्तिदर्शनाच्चपृथक् शुद्धादिपदेनपृथक्शौचंचैनंश्रे
यइति तद्विधिलाभेकिंकार्यमितिकांक्षायां पुनर्दर्शनः स्वानुपप
त्तेश्चुद्धंतधार्यसमानंतिसम्मतेसिचेलस्नानमेवंगालिनि अर्थस्तु
स्वकीयन्यायाद्यलाभेकंनलादिनाशुद्धेनतद्धार्योपयोक्तव्यं ततःप
तितादेःन्यायादिसम्मतेसिचेलस्नानमितिचेलाधिकारेसपरार्केमा
स्कात एतेनेमनन्तरिकादिकमपिसारणातेयं किंच श्रयंनान्न

नयानानिरभंचबहुसरतं चंदनादिभिरप्येतत्स्मृतं संप्रोक्षणाछुचीनितरे
वस्मृत्यंतरबाधकं किंच तूलिकादीनामुच्छिष्टादीस्पर्शेतिसर्वनिबंधेषुदर्शनः
तूलिकामुपधानंचपुष्परक्तांबरंतथा संप्रोक्ष्यानानयेत्किंचित्करे समाजयेत्तु
नः पश्चाच्चयागिणभुक्तविनीतेजितकर्मणि नास्पृक्तिमलिनानियमाव
स्परिशोधयेद्दिनि वस्त्रसरक्तं सवस्त्रोपस्करेशुक्लाराक्तांशुकानिच
पुष्पाणिचैवशुद्धानिप्रोक्षणानिनसंशयइत्याह अथधान्यादिशुद्धिः अ
द्भिःस्तुप्रोक्षणंशीघ्रंबहुनाधान्यवाससां प्रक्षालनेनतत्सानामद्भिःप्रोक्षणंधी
यते यावद्बलंप्रोक्षि प्रोक्षणंसरुतानांचबहुनाधान्यवाससामिति अप
बहुधान्यानानस्वरूपकृतं किंतुबहुत्वेनानेकपुरुषोद्धार्यत्वेउत्पन्नइत्य
परार्कः शुक्लचैतत् अथाकृष्णत्रयाणांबहुत्वोपलक्षितप्रोक्षणवैपर्य्य
स्यादिति सएवसंमतिमप्याहप्रोक्षायत्तस्य सरुतानांकार्पासादीनांप्रक्षा

यत्प्रोक्षणंचंदनाक्तस्येतिकृष्णवासांस्यादर्शकृ उर्भनेनेकपुरुषोद्धार्यत्वेकस्मिन्नेभू
म्निसमेइति प्रोक्षाद्भिश्चचंदनादिपरामृष्टंप्रोक्षणंबहुशुद्धानि अत्यंप्र
क्षालयेद्बाल्यंनंडुलपरित्यजेद्दिनि नंडुलमितिचितुषधान्यमात्रं त्यागस्त
त्रविषयः शुद्धंतरन्नमाणत्वात् तदाहप्रोक्षायत्तः धान्यप्रोक्षणादद्भि
र्बाकमूलफलानिच नन्वात्मोपकारत्वान्निस्तुषीकरणेननेति चंद
नादिस्पर्शेनेकपुरुषोद्धार्याणांव्रीहीणांप्रोक्षणंमूत्रादिसंसर्गेतन्मात्र
मपकारः अशुचिपात्रादिस्पर्शयोगेनिस्तुषीकरणमित्यर्थः कन्दपुष्पस्तु
प्रोक्षणपर्यग्निकरणायगाढंनेद्वीद्विएवगोधूमानांनिमर्दनप्रोक्षणः
फलीकृतानांनिष्पर्षणदलनप्रोक्षणैः समीधान्यानामित्याह अर्ध
स्तु अर्धकपुरुषोद्धार्याणांव्रीहीणांसमाणांयथाक्रमंप्रोक्षणाभ्यु
क्षणपर्यग्निकरणोत्सुकस्यसर्वतोभागेण अवगाढंक्षालनं फलीकृतानांव्री

ष्टादिनेङ्गानामन्यत्वेमन्त्रिनेनशुद्धिनेकपुरुषोद्धार्यप्रोक्षणेन स्वंङ्गनेनो
ज्येतीकरणंपवीकरणंकरणंप्रोक्षणंविमर्षणं शमीधान्यानांकोद्रवीधान्या
नांमुद्गादीनामेकपुरुषोद्धार्यणंनिघर्षणेन ततोन्यानांदलनेन अनेक
पुरुषोद्धार्यणंतुप्रोक्षणेनेति अन्त्रनिघर्षणंपदेनपूर्वोक्तंविमर्षनिमित्तो
क्तं अन्यत्रचेत्युत्तरार्द्धसूक्तं आदिपुराणेतु गृहदाहेसमुत्पन्नेविपन्ने
पशुमानुषे अभोज्यसङ्गतोवापि दुर्भिक्षेमरणेगृहे मृण्मयेनापकृष्टाना
मधोभूमिंविचिन्वीत यवमाषतिलादिनामदोषमेतुरक्षणात् ततःसंक
ममालोड्योत्थानेस्थानेचदर्शने नखप्राप्तिनधोयन्त्रंकेवलंगृहदीपन
तन्त्रंमाणिसर्वाणिशुद्धियावच्चारयन् इत्युक्तं तदेतत्परार्कस्थंप्रमेयं
मितराक्षरायांतुनिशानेश्वरः बहुत्वंस्मृत्यपेक्षया यथाद्रव्यधान्यानियत्प्रा
दानिवारणशीकृतानितत्रचोक्षणादिस्मृत्यसम्यापिबहुत्वंस्मृत्यनि तत्रस्मृ

त्यनांगासमांक्षालनात् अस्मृत्यनांप्रोक्षणात् समलेतुप्रोक्षणात्धान्यानां
नानन्यान्प्रोक्षणोत्तरंप्रोक्षणात् स्मृत्यनांबहुत्वेतुधान्यनांसमांक्षालनदि
न समलेतुप्रोक्षणादेव इयमस्पृष्टमियदस्पृष्टमितिविवेकेतुक्षालनादि
न अनेकपुरुषोद्धार्यत्वेस्मृत्यनामपिप्रोक्षणादेवेत्याह एतेनैवपरापर
स्मृत्योपिमारमानप्रायएव मयादिमिश्रोतुदीक्षितादिकानांबहुत्वमुक्तदेशं
कालंकालमितिविवेचितवाक्यात्देशकालापेक्षयाबहुत्वंकेचिदाहुः यथा
हुर्जनिस्पृष्टभिक्षेकुंडपयसीतिमयोक्तं इदमेवयुक्तं पूर्वोक्तैकादशस्थंभ
जनद्वाक्यात् एवंनवयामपिबहुत्व अनेकपुरुषोद्धार्यत्वेन मिश्रोधि
कल्पेनचपूर्वोक्तरीत्यानेयं नागदेवीयेतुसंपरकारंसुप्येतासप्तचित्राणि
कोसंभालियथाक्रमं चित्रसेकादशान्नीलाबहुलातिस्मतानथस्मरंस्मरन्त्व
तुरुक्मुक्षिरुत्सारधनंजयविश्वमित्रविश्वानेश्वरः मयादमिश्रोतुसंस्पर्शनाम

अनेकेषांग्रन्थानांस्मृतत्वं यद्यसंकलनत्वंकल्पितत्वं तेनक्षीरघृतगुडमिश्रा
दधिसंकलं यद्यप्यत्रान्नानांनिरूपणंनास्तियज्ञियत्वरूपाएतानिसर्वाणि
संकलानिप्रयत्नतोनिरूपणेनसिद्धानिसंकलानिसुक्तं तेनयद्यन्निकंबलादीनिचतत्को
कंपूर्वोक्तिभगवद्वाक्योक्तरीत्यानस्मृतस्मृतयाएकवाक्यत्वात्सर्वमेवतदुपपन्नं ज्ञानमतिरि
क्तानारंभाणंतुक्षीरवत्सुद्धिःक्षीरेवस्त्रितियाज्ञवल्क्यवाक्यात् तत्रक्षीरोनाम्नस्मा
नजातियेनरसेणभांडस्यापूरणंयावत्तावत्सरतिनिक्षिप्तेस्यात् पात्रस्थघृतादेर्नाम
स्मानजातियमन्यद्रव्यमिश्रणेनावस्त्रणेधात्रेकिंचिन्मात्रंगलतिनिःसरतीत्यर्थः अनेभ्युक्त
स्प्रुष्टस्यापेषेयशुद्धिरित्यपिसएवार्थः एतदेवउत्पवनमित्याहुः प्रक्षाणंचै
यस्यैषाशुद्धिरुत्पवनंस्मृतमितिमनुवाक्यात् उत्पवनंवस्त्रंतद्विनेपात्रेप्रक्षेप्य
प्रस्पृश्याकीलघृतेनयज्ञसंभवादितिविज्ञानेश्वरः इदंचकेशकीटमक्षिकान्वित
इतिबोध्यं कुक्षेकंभलयेतुमारेसपरिमाणंक्षुत्रूपन्नद्यायाम्भःपथमानः

सुवर्जनरसःपात्रतुवाकेनोज्यवनंस्प्रष्टस्यांशस्यापनयनंवाउत्पवनमित्युक्तं।।एतच्चप्रस्थ
परिमाणे।।प्रस्थस्यतुत्यागएव।।एतच्चघृतकाकाद्युपघातेतं।।वर्णोपसदभांडस्यत्रि
तुभांडांतरेतदासिच्यायावन्नातद्रवहिर्निःसरतितावद्वारंविधायशेषमुत्सृजेतिशि
ष्टः।।मधूदकेपयस्तक्रिकाराश्चपात्रात्पात्रांतरनयनेशुद्धारितिबोधायनस्मर
णात्।।श्रेष्ठभांडस्थितानामप्येषशुद्धिः।।वर्णोपसदस्तात्प्राप्तानांतुपात्रात्पा
त्रांतरनयनंपुनःपचनंचकार्यं।।प्रस्थवद्यावणघृतंनाभिघारितंनापुनः।।प
वनमेवंस्तेहवद्रसानामितिनारदस्मरणात्।।शाकादीनांदूषितभागेशेषस्याघ्रा नो
वनाद्यशुद्धिः।।तदुक्तंमर्यादसिंधौब्राह्मे।।मस्यानिर्ह्रादिपुष्पाश्चवसाकमूलफलानि
च।।त्यक्त्वाकाथदूषितंनागंघ्रायात्सम्यज्जलेनचेति।।हिंग्वादिभांडस्थितंतुवदुत्प
वनात्।।आमभांडसंघर्षेणोदकस्यफलसंभवः।।हिंग्वभांडस्थितंयत्ते
निर्ह्रादाश्चयस्मृताइति।।तथा।।यानीभांडसंस्थानिपयोदधिघृतानिच।।

तवस्नदितप्रंडंयावत्तत्तत्रतिष्ठति।।पूतानिसर्वपएपानिकारुहस्तस्थितानिचे
ति।।अत्रश्लेष्मांडस्थितानांचतुर्णांशुद्धिमुक्ताग्निमवाक्वेयथोदघ्नेनीरभांड
स्थयोरेवशुद्धिकथनान्श्लेष्मजातीयानांरभांडस्थयोःपयोदध्नोरग्राह्यत्वंबो
धितं।।उचितंचैतत्।।ननीचोयनात्यइतिवाक्यात्।।सर्वपएपनापूतत्वक
थनेनत्राकफलादीनांततोपिग्राह्यत्वंबोध्यते।।आम्रादिफलानांबहुदिने
भोगायतनोग्रहीत्वासंचोष्यमाणानामपिप्राचणमात्रेणशुद्धिः।।क्षालयि
त्वास्थापनेपूर्वीनोक्तान्।।इदंचशुद्धिकल्पनमुपपत्तिप्रयोजनयोर्बलात्ज्ञा
तव्यं।।कारुहस्तस्थितानीत्यनेन।।रजकतंतुवायादिसंसर्गकृतायाअशुद्धे
रपवादः।।तेनावरजातीयानामपिकारुणांशिल्पक्रियायाअमुत्पादयतांस
स्कुर्वतांवाप्रसक्तंप्रसवायहेतुत्वंनिवार्यतेत्तथासतिरजकसेवकादिनिः सं
स्कृतानांवस्त्रीनाकुविंदसूपकारादिनिश्चोत्पद्यमानानांग्राणांशुचित्वमेव।

त्तिवाक्यतात्पर्यंतत्रश्वयेनान्नादिद्रव्येणस्त्रीशिल्पिसंस्पृष्टेनविनारन्धोत्पत्तिसं
स्कारोनभवतस्तदपिशुद्धत्वमेव।।यथावस्त्रोत्पतोरवत्निः।।अतएवकारवः।।
कारुहस्त।।शुचिस्तथा।।कारुस्तुरन्धाणिप्रोक्तितानीति।।आकरेइत्यत्र
तिस्थांतेतइत्याणिचाकरइत्याणिपेठेनृसिंहेनोषमारु।।आकरेः शुच।
यःसर्वंवृजीयित्वासुराकरमितिवतदपराकमतं।।विज्ञानेश्वरस्तुवारुणंसूत्रं।
कादिसंवपितस्नाध्येकमणित्तरुस्तस्यशुचित्वं।।तथाचस्मृत्यंतरं।।कारवः।
शिल्पिनोवैद्यादासीदासास्तथैवच।।एजानोरजन्त्याश्वसद्यःशौचाप्रकी
र्त्तिताइत्याह।।उभयमपीदयुक्तं।।अथसिद्धान्नशुद्धिः।। ।।तत्रापरार्कः
सदाचारचंद्रोदयेयमः।।मक्षिकाकिटमन्नेतुपतितंयदिदृश्यतेमूषकस्य
पुरीषंवाक्षुतंयत्रावधूनितं।।तन्नाश्नीयादुत्सृष्टमश्नीयादुत्सृष्टेनवा।।त
था।।अवक्षुतंकेशापतंगकीटरुदक्ययावापतितंश्वदृष्टं।।अजातनख।

स्मांबुरिरण्मतोयैः संस्पृष्टमन्त्रमनुस्मरन्भोज्यमिति॥ अत्र ऋषधूनितेनामय
दूषरिवस्रावधूनकृते॥ अपचक्षूतेनामयदुपरिक्षवथुःकृतः॥ अत्रमक्षिप
देननीलमक्षिकोच्यते॥ बोधायनेनरुधिरहरिदीषधुनीलमक्षिकावातिका॥
मत्कुणश्चेतशिरसोयूतिकेसमिधानाहित्यपरार्कः॥ अतएवसदाचारश्चदृद
येवाक्यान्तरेमक्षिकादीनामहिंसात्वमुक्तं॥ मक्षिकादंशमशकाधुणाःसूक्ष्मा
पिपीलिकाः॥ अमिषामेध्यसारश्चनेत्रकीटाविपत्तयइत्युक्तं॥ अमिषामेध्य
सारश्चनेत्रकीटःविपत्तयइतिदोषाः॥ नभवेयुरितिव्याख्यातंचपूर्व
मिन्वाक्येकीटोमेध्यसर्पीत्यपरार्कः॥ बोधायनश्च॥ केशकीटनखरोमास्थि
पुरीषाण्यन्नेहष्टान्नमात्रमन्नंपरित्यज्याद्भिःसप्रक्षाल्यभस्मनाससंस्पृस्य प्रक्षा
लयेच्चसातुरुच्छ्रीयात्॥ नमुखंसुवरित्युपरिष्टात्प्रोक्षेत्पुनरेवभुञ्जीतेत्या
ह॥ सदाचरश्चेदयेतुत्वङ्नेतिपाठयुक्तमीदृशंवयाश्चवल्क्यवाक्यं॥ यत्तु

२२

२

गौतमः॥ नित्यमभोज्यंकेशकीटावसन्नमित्याह॥ तत्केशादियुक्तपाकविषयमि
ति॥ निर्ग्रियामतेमितात्तरायांचैदमेवयुक्तं॥ अन्यथाकेवाक्यान्तरविरोधापत्ते
रिति॥ गोघ्रातेपात्रपूर्वोक्तवस्त्रवस्था॥ गोघ्रातेन्नेतथाकेशमक्षिकाकीटदूषिते॥
सक्षिप्तेभस्ममृद्भिःप्रक्षेत्सम्यग्विशुद्ध्यइतिमार्कण्डेयपुराणात्॥ याज्ञवल्क्यो॥
केश्वा॥ श्वकाकाद्युपघातेतुपरमत्यागः॥ शतंद्रोणाधिकंचान्नंश्वकाकैरुपघातितं॥
नं॥ अत्याज्यंतस्यशुद्ध्यर्थंब्राह्मणैस्तानिवेदयेत्॥ कर्तव्यंवचनंतेषामन्नसंस्कार॥
कर्मणि॥ श्वकाकाद्यवलीढंतुत्यक्त्वान्नासमन्वितं॥ गायत्र्यष्टसहस्रेणमंत्र
पूतेनवारिणा॥ भोज्यंतत्रोक्षितंविप्रैःपर्यग्निकृतमेववेति॥ जमदग्निश्चश्रुता
न्नेद्रोणमात्रस्थान्श्वकाकाद्युपघातितं॥ केशकीटावसन्नंचनदप्येवंविशुद्ध्यति॥
अतस्मापिविनिर्दिष्टमेवमेवमनिषाभिः॥ नह्यिःपक्वंपर्युषितंशुक्तावेद्यकदाच
नेति॥ द्रोणषट्पंचाशदन्नाधिकंपक्वन्नाढ्यं॥ अष्टसहस्रेणत्यष्टाधिकसह

३३ स्त्रेण॥केशकीटावसन्नंतुकेशकीटसरूपकंबोध्यं॥तेनबहुपाके गोतुमोक्तो ऽ
भोज्यतानिवार्यते॥अपराकेमर्यादसिंधुसरादिषुयमंमनुः॥देवऽएवाविवा
हेषुयज्ञेषुप्रकृतेषुच॥काकेश्वभिश्चपक्षएणदन्तेनविवर्जयेत्॥तन्मात्रमन्न
मुद्धृत्यशेषसंस्कारमर्हति॥घृतानांप्रोक्षणंछिद्रेवाणमपितापत॥संमूर्छि
तास्रवेछिद्रेपाश्चेघृतस्यच॥क्षणेनमुषसंस्पृष्टंचित्वेवविनिदिशेदिति दे
वऽएणं देवयात्रायेत्यपराके देवतानेवेद्यर्थंयत्रबहून्नपक्वंतत्रादेवऽएणं निम
र्यादसिंधुः॥एतच्चबहून्नप्रदानार्थप्रकृतेरिष्टस्यवेष्टित्यपिसएवव्याचख्यौत॥
थान्नातांतप्तं॥घृतंचपायसंक्षीरंतथैवेक्षुरसोगुडः॥गुडंनाडस्थितंतक्रंतथा
मधुनउष्यतीति॥पायसंपयोविकारोन्नंतुपयसिसिद्धंउदनः॥विकारार्थेन्नशब्दं
तद्वैनिकस्यतरुरत्नाकरपारिजातशुक्तिप्रदीपाः॥एतदप्याधारदोषाभावो
तद्दोषेतुपात्रांतरन्नयेत्॥आधारदोषेतुनयेत्यात्रायात्रांतरंस्मृं॥घृतंचपाय ३३

२

संक्षीरंतथैवेक्षुरसोगुडइतिहारववाक्यात्॥ब्रह्मपुराणे॥क्षीरेक्षूणांरसःश्रेष्ठः सर्व
स्मात्प्रथमेहनीति॥तथायतिब्रह्मचारिणांनेक्षुमूलपितेषांशुचि॥तदाहापरार्के
मनुः॥ब्रह्मचारिणंतंनेक्षुर्नित्यंमेध्यमितिस्थितिरिति ब्रह्मचारिनिविहितभिक्षो
पजीवकं॥नेक्षुर्भिक्षासमूरः॥विहितभिक्षाधिकारिणोपिमनुनैवोक्ता॥संतानि
कंयस्यमाणंमधुश्राद्धेसवेदसि॥गर्वर्थमांसंपित्र्यर्थंस्वाध्यायार्थंपतापिनः॥नवैतान्
स्नातकान्विद्याद्ब्राह्मणांस्तेनधर्मनेक्षुकान्इति॥संतानिकंसंतानप्रयोजनंवेदसो
दत्तसर्वस्वंउपनायीरोगी॥अन्येप्रसिद्धाः॥तथाच॥तेषांनेक्षुर्नउष्यतीत्यर्थः॥
यावतोपघातेनरथोपसर्पणादिनाभक्ष्यंनसिध्यतितन्मात्रस्यापवादोयं॥अतएव
दधिसक्तूपघातेशुद्धिर्माध्वसिद्धः॥प्रचरत्नभवद्यार्थेषुच्छिष्टंयदिसंस्पृशेत्॥भू
मौनिधायतद्भक्ष्यमाचांतःप्रचरेत्पुनरिति॥यस्योपघातस्याचमनाच्छुद्धिस्तद्दोषोच्छि
ष्टशब्देनोच्यते॥अभ्यवहार्यशब्देनेक्षुमात्रविषयमेतत्॥किंतुपरिवेषणादिवि

षयमपि॥यत्तुमनुनोक्तं॥उच्छिष्टेनतुसंस्पृष्टेऽमहस्तः कथंचन॥अनिधायैवतत्
इयमाचांतःशुचिर्भवतीति॥तन्नस्त्रीपरविषयं॥किंचब्राह्मे॥उच्छिष्टेनतुस
ङ्गेनसस्पृष्टःपरिवेशकः॥इमौहस्तौचयत्किंचिद्द्यात्तत्तुनत्स्पर्शयेत्॥नेतोच्छिष्ट
शुद्धिरिक्तस्पर्शेदोषोनास्तीतिनदाशयः॥इत्यपरार्कस्तुप्रमेयमुक्तं॥सदाचारश्चेदा
येतुवासिष्ठमानवंचबाक्यमुपन्यस्योक्तं॥यदिऽन्यमंगधारणेयोग्यंतदंगेनिधा
याचमेत्॥यद्वा॥आचमनादौउच्छिष्टस्पृष्टः॥अभ्यवहार्यंतरऽन्यंहस्तमावनिधा
यापस्पृशेन्नवेति॥अभ्यवहार्यंयंतुहस्तमानिधायापोसुच्छएवीया
दिति॥एवंचात्रपूर्वोक्तवचनद्वयेपुच्छिष्टकर्मकाच्छिष्टकर्तृकस्यत्रि
दोषःपुरुषस्यैवतस्यैवशुद्धिविधानात्॥नतुतत्रवधेनऽन्यस्यापिउच्छि
ष्टंपुनःप्रचारस्यानिधानस्यचोक्तत्वात्॥ऽन्यस्यागस्यानुक्तत्वाच्चतिन्नथद्वय
स्यापितात्पर्यातिनाभवरुच्यस्यगरुडांतरदेवांतरप्रेषणेपिसाचास्त्रीनिभे

वेच्चेदोषएवऽभक्षेपाशुचिप्रकृतिस्पर्शेतुत्यागएवेतिविष्णाचारंतुप्रतिनाति॥विष्णुपु
राणेसंप्रोक्षविद्वानुगृह्णीयात्तु॥शूद्रऽन्नंगरुमागतमितिगरुडागमनंविगाचेतो॥नापि
पाशुचिस्पर्शएवसोगोनत्वन्येयतिनिश्चयः॥अन्यच्चसदाचारचेद्दृश्ये॥नत्रांगि
राः॥परापेनुदकेरात्रौचारमाप्राऊनेपथि॥कृत्वामूत्रपुरीषंचऽन्यहस्तानदुष्यति
॥अत्रऽन्यपदमन्नस्यापिसंग्राहकं॥शौचंतुकुर्यात्प्रथमंपादौप्रक्षाल्यततःउपस्पृ
श्यतदसुच्छएवगृह्णीतश्चिताभियादितिस्मृतेः॥रत्नायुद्वहारीतः॥कृत्वामूत्रपुरीष
चऽन्यहस्तःकथंचनः॥मृत्तावन्नप्रतिष्पृक्त्वाशौचंयथाविधि॥तत्संयोगात्तु
पक्वान्नमुपस्पृश्यततःशुचीति॥पक्वान्नंघृतपक्वं॥पुरुषसंयोगाद्यथातदशुचि
भूततथातत्संयोगात्तशुच्यमित्यर्थः॥प्रक्षाल्यपादौनिक्षिप्यऽपाचम्यासुच्छएव
पुनः॥पुष्पादीनांतुएवादीनांप्रोक्षणंरुधिरांतथेतिनिक्षिप्येति॥ऽन्यंहस्तंनिधा
निधाय॥मार्कंडेयस्तुशौचमप्यनिधायैवकार्यमित्याह॥पक्वान्नेनगरुडेनमृत्तो

२५ चारंकरोतियः॥अनिधायेवतदन्यमंगेकृत्वासमाश्रितं॥रोगेचेकृत्वायथान्याय॥
मुख्यप्रयोगविधिः॥अन्नमभ्युक्षयेच्चैवतदुत्पार्कस्यदर्शयेत्॥त्यक्त्वाग्रास॥
मथेतस्माच्छेषश्रुतिमवाप्नुयादितिचतत्रोपन्यस्तं॥एवंमंत्रोच्चारणादावपियत्र
दोषाभावस्तत्रकृतस्तंत्रमुष्टिष्टस्पृष्टे॥किंच॥पक्वान्नेघृतपक्वमितियच्चारंभा
तं॥तदपियुक्तमेव॥रुद्रदत्तेन॥श्रुतमन्त्रवर्जयेद्धीति॥निरोधसत्वेप्यरनाये॥
पयस्तत्रदधिस्नेहाज्यपाचितं॥मणिकस्थादकंचेवनदुष्येदाहुस्तत्कृति॥
घृतपक्वस्यैवाऽदृष्टत्वकथनेनान्यत्रापितस्यैवाऽदृष्टतायाःयुक्तत्वादिति॥
किंचापरार्कःपापस्तंबः॥अप्रयतापकृतमन्नमप्रयत्नेनत्वभोज्यमप्रयत्नेनतु
श्रद्धयापकृतमभोज्यंयश्चिश्वान्नेकेकत्राःस्यादन्यद्वाऽमेध्यंवमदृष्टंकीटोवा
ऽमेध्यसंवीमूषकलांगंवा॥यदीपकृतंसिंचावाश्रुत्वावाऽपपात्रेणवादृष्टं
सिंचावोपकृतंदास्यावानक्तमाकृतं॥नुजानेवायत्रश्रद्धयोपस्पृष्टोदनर्द्धि

र्द्धिर्वा॥समानपंक्तौनुज्ञानेषुवायत्रानुथायोछिष्टंप्रयछेदाचामेद्वा॥ऊनयित्वा
यत्रान्नंदद्युर्मनुष्येरवघ्रातमन्येवामेध्येरिति॥अप्रयतान्नत्वभोज्यमितितथा
चाग्निपुराणेप्रोक्षणादिरहितस्यदर्शनमुखस्पर्शनमन्नमप्रयतंकृत्वानो
ज्यं॥अशुचिनाश्रद्धयास्पृष्टत्वंनो॥मूषकलांगलमिति॥तत्सुरुषपुछादिकं
वासिचेति॥वस्त्रेण॥उपकृतंदृष्टमित्यन्वयः॥अनर्द्धिर्वेति॥उपस्पृष्टमिस
ध्यारुरुः॥स्फुटमन्यत्॥अत्राप्रयतश्रद्धास्पृष्टभोज्यत्वस्योक्तत्वात्प्रयतश्र
द्धास्पृष्टपक्वान्नस्यभोज्यत्वानुज्ञायद्यपिनभ्यते॥तथापिशिष्टानांगवत्यसादेव
तादृशस्यभोज्यत्वमाद्रियंतेनेतरस्यतिप्रसादमतिरिक्तनभोज्यं॥कल्पोशिष्टा
चारस्यसत्यप्रत्ययाप्राबल्यादिति॥यत्तुसुमन्तुगिरसौ॥गोरसंचैवसक्तुंच
तैलंपिन्याकमेवच॥अपरान्नत्वेष्टुज्ञायद्यच्चान्यत्पयसाकृतमितिपि
ण्याकं॥तिलकूटइतिप्रसिद्धं॥पयसेतिदुग्धेनलवणं॥कंडुपक्वंतैलपक्वं॥

पायसदधिसक्तवः॥एतान्यशूद्रान्नभूजो भोज्यानिमनुरब्रवीदिति॥हारीतः॥ऋषयः
॥सक्तुबोधानास्तक्रंदग्धिघृतंमधु॥एतत्सर्वंनभोक्तव्यंभोजनयोनयेवैदि
ति॥नादापद्विषयेऽन्यथाशूद्रान्नभोजननिषेधकवाक्यविरोधात्मापणी
यमन्नमग्नीयादितिनारदचित्रितवाक्यविरोधाच्चसराकःसदाचास्वदेरयुवे
स्कः॥एतानिचत्रामित्रिविन्वाशूद्रगृहेसाधुपतऊरादस्त्वनीत्वानोक्तयथ
तेतेनतथाक्षीरगुडतेनेनपाचितं॥नित्वानदीतटेविप्रोभुंजीयाच्छूद्रभोज
नमितिपराशरोऽब्रवीत्॥कश्चित्तुब्रह्मचर्यंनैरूपकंसत्रशूद्रस्यभोज्यंतेनवच
सामविरोधइत्याह॥निर्णयामृतस्तुक्तंहारीतवचनात्यक्तान्नानामभक्षत्वमि
त्याह॥दिनकरोयोनेतु॥शूद्रसूदासगोपालकुलमित्रार्धसीरिणांभोज्यन्नंता
गूढस्यस्यतीर्थयात्रातोऽएतत्रीतिकल्पिवर्जेषुगणनात्कल्पवेवनिषेधः॥
सोपिगृहस्थस्यैवनयतिब्रह्मचारिणः॥ऋषयेचपाकस्यैवनिषेधः॥अत्रा

ऋषूशूद्रस्यपक्वान्नादिक्रियातथेतिकल्पिवर्जेषुपाकस्यैगणनादित्युक्तंतेनेतन्म
तेकल्पेशूद्रेणपाचितमन्नंगृहस्थेनब्राह्मणादिनाभोक्तव्यं॥ब्राह्मणादि
द्वारापाचितंतुभोक्तव्यं॥ब्रह्मचर्यादिनिरूक्तंतेनपाचितमपिभोज्यान्नं
पुंचैतेशूद्रयोनयइति॥याज्ञवल्क्यानच॥शूद्रेषुदासगोपालकुलमित्रा
र्धसीरिणः॥भोज्यान्नानापितश्चैवयश्चात्मानंनिवेदयेदिति॥हारीतेनच कुलंमित्रं
कुलपुत्रोनभोक्तदः॥शिष्यकःसुहृत्॥नवदस्यसुवस्नानेनेयंत्रातृ
चर्यानवेत्॥एतेशूद्रेषुभोज्यान्नामनोयत्रविभाव्यतइत्यपरार्कधृते॥
कर्षकाभोज्यान्नतांकलिवर्ज्येषुसोदर्यानाचतुर्थंसवर्णमित्वा॥
त्तदितरेषायुक्तानांशूद्राणांभोज्यान्नतायद्यपिप्राप्यते॥तथापि॥
स्वर्ग्यंलोकंविद्विषंधर्म्यमप्याचरन्तंचिनिषेधात्॥तस्मात्क्वान्न
भोजनेनकार्यंकिंवैतेषुवाकोऽन्नपदात्सक्तुमन्नंवर्जंभोज्यं॥पयोविकार

३७ ऐक्तवैफल्यादिकंतुनोज्यमिति ॥अतएवमनुरपिनाद्याद्भुडुस्यपक्वन्नेविह
नश्राद्धिनोद्विजः॥अपादरीतामभेचास्माद्वृत्तावेकरात्रिमित्यवारु॥किच
॥यथाजलेनिगमनेयपेयंनदिगतंतत्सुनरैर्वपेय॥तथान्नपक्वंविधिपूर्वमाग
तंद्विजादिपात्रात्तरितन्नदुष्यतीत्यपरंकेस्मत्पतरसदारचोदयच॥यथाय(चा
तस्तत्तोप्याप्यश्रुद्धियानिनदीगताः॥शुद्धाद्विप्रगृहेप्यन्नं॥प्रविष्टंतथाश्र
चिनिस्मृत्यंतरं॥तथातत्रैव॥तावद्भवतिशूद्रान्नंयावन्नस्नातिद्विजःद्विजाग्र
करसस्पृष्टसर्वतद्भविरुच्यतपरात्रवाक्यचोनसच्छूद्रस्यान्नंतदेहब्राह्म
णेनयाचितंब्राह्मणेनश्रचिप्रकारेणानीयद्विजपात्रेस्थापितंचेन्नदानदु
ष्यति॥तथासक्तुबोधानाश्रश्राद्धपाकेपितोकविद्धिष्टंतावान्नदुष्य
ति॥तथा॥भोज्यान्नानागृहेपितंतत्प्रामगृहीत्वाब्राह्मणःस्वीयपात्रेण पा
त्रकाहुंचेत्तदापिनदोषः॥सच्छूद्रान्नंतुसदाचारोदयेरुत्सर्गवारे ३७

णेक्तंविशूद्रान्नयसंज्ञातोनिरस्तोमद्यमांसयोः॥द्विजन्मनिर्वर्णिगर्हितिःसच्छूद्रः
परिकीर्तितइति॥आत्मनिवेद्विजेस्वयंपक्वेतत्सुतसुतरांनदोषः॥निवेद
नोत्तरंतत्रतावन्मात्रेस्वत्वात्यक्तेरितिं॥अथोदकश्राद्धं॥तत्रमनुः॥ ॥आ।
पःश्रद्धनुमिगतावत्स्यंयत्रगोर्नवेत॥अमान्नाश्रेदमेधेनगंधर्वणसमा
न्विताइति॥एवंनिवृत्तागतमपि॥भूमिष्ठमूदकंश्रद्धंवत्स्यंयद्गोर्नवेत॥आ
प्यानंचेदमेधेनतद्भूदेवनिवृत्तमिति॥विष्णुवाक्यात॥तथानद्यादिस्थःश्रु
द्धपात्रोद्धृताःपितृद्धतावाप्रक्षास्तास्युःश्रद्धेपात्रेयथाविधि॥एकरात्रोषितास्ता
स्तत्पुजेदापःसमुद्धृतादतिपूर्वोक्तधर्मानुवृत्तोदेवत्यवाक्यात॥आपइतिवि
भक्तिव्यत्ययश्छांदसः॥अत्रेताइतिसर्वनाम्नागतनिमात्रपर्यायमेवापरामृश्यते॥अतोबहूदकात्तडागादेरुद्धृतानारण्युषितानादोषइतिपारि
जातः॥-एतदप्यनुपदंनोकासंभवे॥अपत्रपर्युषितजलवर्जनंतीर्थादकम

तिरिक्तविषये॥तीर्थतोयंनदुष्येत्तत्कर्कादिस्थितंसदेत्तिमर्यादसिंधौवचना
त्॥एवंचरणमतेपितीर्थत्वाद्ध्रुवं॥तथापराकेदेवलः॥अपक्षोम्यानितडा
गानिनदीवाप्यःसरांसिच॥कस्मत्वाशुचिसंस्पर्शात्तीर्थतःपरिवर्जयेदिति
अत्रामेध्ययुक्तः॥प्रदेशात्तीर्थं॥क्वचित्तु॥चंडालाद्यैश्चसंस्पृष्टइतिपाठः॥त
दातीर्थमवतरणमार्गः॥गंधादियुक्तःशुद्धस्यनुक्तोपरानसि॥विषय
स्तंमरुदकमपिवर्जयेत्याह॥उक्तेषुतुविशेषंयमभ्रुः॥प्रपामरण्येघटंच
क्रुपेऽरण्येजलंकोत्रागतास्तथापः॥कृतेपिशुद्धदृषेयमाहुरापश्चतोद्व
मिगतापिबेत्तिति॥प्रपाजलंसत्रस्थंवा॥घटगघटस्थं॥घटकर्मिति॥जलो
दरणार्थंस्थापितःसर्वसाधारणोघटः॥डाणंक्षमादिमयीसर्वार्थाजलपा
त्री॥कार्षापणंवारिनावकोत्रागतैःद्विजातिकमप्यरण्येगतमपिप्रपादिग
तंजलंस्पृष्टमेतिक्तैरप्येयं॥मापदितुशुद्धन्मोक्तिनयेयमितिवाक्यार्थः

तादृशस्यमृगतस्यापिक्वचिदपवादमाह॥मर्यादसिंधोरुत्तरेमृगाःपुण्याश्रा
सोऽपश्वभागमनवर्जयेदितदरण्येगतंप्रदिस्यादिति॥अरण्यप्रपादिजलंच
ऋक्षगतमप्यश्वभागमनेसत्तिवर्जयेमित्यर्थः॥जलत्रायश्चदिमाह॥देवलः॥
प्लवंगाजलचरेष्वक्रव्याद्विश्वजुगुप्सिते॥उद्धरेमृदकंसर्वंपंचपिंडान्मृद्ध
स्तथेति॥ब्रह्मचर्येषामनस्पर्शमांसचनछरीर्यंतचयत्॥वापीकूपतडागे
ष्वजलंसर्वदिष्यति॥त्रारारेःसतत्रारेःसकृदमसक्रुणपतेभ्यस्तोयम॥
पोस्पृतत्॥प्रक्षिपेत्पंचगव्यंसमंत्रंसर्वशुद्धिकृत्॥अपोस्पृक्रुणपतेभ्यो
बहुतोयेभ्यएवदातंषष्ठ्यथवात्रित्रातोयकुंभानसमुद्धरेत्॥पंचगव्यंतत्त
तेषुप्रक्षिपेन्मंत्रसंयुतमिति॥वापिसोपानसंयुक्तोजलत्रायविशेषतःजल
दग्निःवापीकूपतडागेषुस्थावरेषुच॥स्थलसूक्ष्मप्राणित्रावेक्षि
तंजलंचनदूषितं॥सर्वमुद्धृत्यसूतवातंपंचगव्यंतत्क्षिपेत्॥पाषाणेष्ट

२९ कालिर्वादयेन्नस्थानमेवतु।।सरबंहेतुसंप्रेक्ष्यविप्रान्वीक्ष्यनेत्रथा।।बहूदकेतुदृष्टेस्मान्नकलत्रान्नषष्टिमुद्धरेत्।।सूक्ष्मास्थिप्राणिनिर्दृष्टेत्रिरात्रंकुर्यात्तथोद्धरेत्कूपविषयेविष्णुः।।मृत्तपंचनरबालकूपादत्पलापरत्नाथा।।आपःसमुद्धरेत्सर्वाःशोषन्त्रीक्षणंत्रीधयेत्।।न्नाक्षणंकुद्दालादिनाविघ्नंप्रजायतेनकृत्वाकूपेष्टकाचितेमपेचगम्यंसेत्सश्चातनवनोयसमुद्धरेत्।।जलान्नाशयघथास्थेषुस्थावरेषुवसुधरा।।कूपचक्रंघितास्थिमूत्रंशुचनदूषणं।।स्थावरेषुप्रवाहीनेषु।।वसुधरेवसुधरायामित्यर्थः।।क्वचिच्चुमहिनत्तेमितिपाठः।।आपस्तंबः।।उपानत्श्लेष्मविण्मूत्रस्त्रीरजोमेध्यमेवच।।एतैश्चदूषितेकूपेन्नानाषष्टिमुद्धरेत्।।बृहस्पतिः।।अपास्थिचर्मदिभिर्मुक्तेउषितेश्वरवारिभिः।उद्धृतज्ञेतेसर्वंशोधनपरिमार्जनं।।वापीकूपतडागेषुदूषितेषुविशोधनं।।घटानांशतमुद्धृत्यपंचगव्यंततःक्षिपेत्।परिमार्जनं।।अपउद्यनिरसन।।

३९

अस्मिंश्चर्मविनिर्मुक्तेःचिरवासेनदूषणेत्यर्थः।।अत्रेयंसंग्रहस्यात्सर्वजनोडूषणंतुअपस्तोयं।।एकस्मिन्नेवोपघातेयत्रघृतंशुद्धंतत्रोद्धृत्यानेस्थलेपक्त्वाहवकल्पंवस्तुकृत्वापक्त्वावा।।अत्रैतन्मदनंशोपघातेतदुपघातेनयुक्तदेशातिरिक्तदेशेदोषोनास्त्येव।।कूपनांतुसर्वस्मृत्याधिक्योद्धरणंतद्विनोयत्नतस्तत्पपेचपेत्।।अथबृहस्पतिः।।उष्टिष्टमात्रेनाक्रिन्नेयच्चविष्ठानुलेपनं।।अद्भिःशुद्धंतिसर्वत्रमपांशुद्धिः।।कथंतेनेत्रसूर्यैरस्मिपातेनमारुतस्पर्शनेनचगवांमूत्रपुरीषेणशुद्धत्यापस्तिस्थिनि।।यमः।।अजागोमहिष्यश्चब्रह्मण्यश्चप्रसूतिकाः।।दत्वारात्रेणशुध्यंतिनात्रकार्याविचारणा।।बृहस्पतिः।।वदंतिपापंवित्रत्वंदिवाकरकरैर्वायुभिः।।मनुर्योधर्मवेत्तारएतत्रोचेदशुद्धतारिनिदेशाद्विबोतज्ज्ञविषयेत्वापस्तंबः।।श्लेष्मादीनांजलंत्यक्त्वापुष्करेणाहरेत्पिबा।।जानुदघ्नं

धंशुचियमधस्तादशुचिस्मृते।।तत्रोपयमः।।पिबेद्विप्रःकामतोऽकामतोपिवा
ऽपकामान्मूत्रकृच्छ्रीस्यादेरण्डतुकामतस्तुनिमर्यादमिधत्तेऽउदकशुद्धिः
।।ऽपथमशुद्धिः।। ।।तत्रमर्यादमिधीयतेऽपएकदेवतः।।पंचधावाचतुर्धावा मृ
रमेधाविशुध्यति।।उष्णद्विधात्रिधावापिशुध्यतेमलिनेकधा।।ऽशुद्धमृ
त्तिरमेध्यदुष्टमलिनमेदेनत्रिधा।।तत्रामेध्यानशुद्धिरित्याहमएव।।प्रसृतेरा
भिर्णीयत्रम्रियतेयत्रमानुषः।।चंडालैरुषितंयत्रयत्रविण्मूत्रसेवनं।।वि
ण्मूत्रोपहतंयत्रकृमिपोयत्रदूषितं।।एवंकरमलमूत्रिपिण्डमेध्यंनिगद्यते
।।दहनंखननंमृक्षेपलेपनंवापनं।।पंजेम्यवर्षणंचेतिशुद्धयोवैपंचविधं।
मृत्तंमिनिभ्रपरार्कंतुवापंमनस्तोयेधावनंपरं।।दहनंतृणकाष्ठादिप्र
क्षेपेणज्वालनं।।खननंतत्तृणंवृक्षादिनोद्धरेखननंवातुपलेपनंगोमूत्रेन।
स्नगोमयादिना।।वापनंमृदंतरेणपूरणंतन्मध्येपंचभिश्चतुर्भिर्वाऽपमेध्यो

मूःशुद्धानवति।।उष्टंमलिनाचमएवाह।।ऋमिकीटपदंष्टेषुईषितायत्रमे
दिनी।।ऽक्षायकर्षणोछिष्टेघातेवाउष्टतांव्रजेत्।।नरवदननमूजत्वकतु
षयासुरजोमलैः।।नस्मपंकस्तृणंवापिसंपन्नामलिनीमृदिति।।अपरार्कमिता
क्षरायाचम्यशूकररवरोष्टाक्षसम्पृष्टदुष्टतांव्रजेत्।।भृंगारतुषकेशास्थिनस्वा
यैर्मलिनानवेदितिपाठः।।पूर्वपाठेऽक्षपदेनघनोमूतःश्लेष्मोच्यतेतत्रउष्ण
यादहनादिनात्रयेणाहयेनवाशुद्धिः।।अत्रापरार्कोविकल्पोव्यवस्थापित।।तत्रऽक्ष
रागानमूवःपंचनिःशुद्धिःतदभ्यसाऽमेध्यायावर्षणवर्जितेमनुर्निः।।चिरका
लंउष्टायादहननोपनैःलेपनैर्हिनिः।।अचिरकालंदुष्टायाउक्षेरवनदाहा
भ्यांचिरमलिनायाउक्षेरवनेनवेति।।विज्ञानेश्वरस्तुमार्जनानुलेपनयोः।
सर्वत्रसमुच्चयमाह।।एवंअचिरंमलिनायाउपलेपननवर्षणेनावेतिबोध्यं।।

यमस्क॥रवननात्पूरणाद्धाद्भिर्वर्षणाज्जेयनात्॥गोभिरावृक्रमणात्कालात्
भूमिः॥सुद्धतिस्मध्येत्याहयाज्ञवल्क्योपि॥भूस्तुहिर्मार्जनाद्दाहात्कालतो
क्रमणात्तथा॥सेकादुल्लेखनाल्लेपात्कृच्छ्रेमार्जनलेपनादि॥मनुरुक्त॥संमा
र्जने नोजनेनसेके नोल्लेखनेनच॥गवांचपरिवासेनभूमिशुद्धतियंत्रिः
संमार्जनं॰प्रवकरायनयनं॥प्रजनोगोमयोपलेपनं॥सेकोजलेनप्रक्षालनंव
र्षणंवा॥उल्लेखनंकुशमूलापनयनहेतुस्तक्षणं॥गवांपरिवासः॥एकाहमात्रंगो
ष्ठीकरणं॥॰अत्रसेकगोवासयोर्निजेयविषयत्वमन्येषाममेध्यलिप्तविषयत्व
मितिमर्यादासिंधुः॥मेधातिथिस्तु॥मूत्रपूरीषादिलेपउल्लेखनमार्जने॰सेको
नदीपुलिनवानादिषु॥॰प्रावपनंत्वस्थाद्युद्धत्यमृदंतरप्रक्षेपः॥शमनमनादि
भूवसस्तसर्वकर्त्तव्यमित्याह॥बोधायनस्त्वन्नविन्नोषमाह॥घनागाभूमेरुपघातेउ

पजेपनं॥सुषिरायाःकर्षणंक्लिन्नायाःप्रमेध्यमा ऽऽहृत्यप्रच्छादनंउर्ध्वंन्नावोपघाते
त्रितिनिक्षणंसूर्यरश्मिप्रवेशोग्निज्वालानिमर्शनं॥चतुर्निशोध्यतेभूमिर्गोनि
रावृक्रमणात्तुरवननादहनादनिमर्षणंसंचमार्जोपलेपनात्वल्पात्कालादिति॥घना
निबिडाचयवा॥सुषिरासछिद्रा॥क्लिन्नाप्रमेध्यार्द्रा॰अन्नधनायाऽत्यादोसर्वत्रो
पद्योतरत्यसंबधः॥॰प्रमेध्यामाऽऽहत्येति॥॰प्रमेध्यमुद्धत्यभूमेरुदादिनाप्रदेशापूर
णं॥कालोन्नजेयर्तदृष्टयहेतुस्तस्मात्॥यमः॰प्राच्यावसुधामेध्याग्राममध्येकचि
त्तत्रकचित्॥सर्वत्रवसुधामेध्यायत्रजेपोनदृश्यतइति॥ब्राह्मेतु ग्रामाद्दूऽशतं
त्यक्त्वानगराच्चचतुर्गुणं॥भूमिसर्वत्रशुद्ध्यायत्रजेपोनविद्यतइतिविष्णूक्तः ष
नविष्यपुराणेवायंयद्यन्नलेपोनाविद्यतइतिविष्णूक्तः॥प्रमाणंछादनाद्यानित्त
त्रऊर्ध्वंशुचिर्नवेवृतियमः॥ब्राह्मणावसथेभूमिदेवागारेतथैवच॥मेध्या
चैवसदामन्येगवांगोष्ठेतथैवच॥सदेति॥गोमयाद्युपलेपानावेपीत्यर्थः

 एतच्चानुपहतभूमिविषयं॥ बोधायनः॥ अनेकपुरुषोच्छ्रयेदाहरिष्यते भूमिसमेऽह्न॥
काम्यसंकीर्णभूताश्रिति॥ भूमिसमेऽहनि॥ शुद्धिसमानशुद्धी॥ संकीर्णभूताश्रिति
सुधादीनामिथः संबंधात्॥ प्रतिलोमजबाह्ये॥ अधिशुद्धाश्रितमर्यादसिंधुरेतेषां च
औलादिस्यत्रैवान्यशुद्धिवदेवशुद्धिः॥ कार्यसारूप्यं॥ अथगृहशुद्धिः॥ तत्रमर्या
दसिंधौमनुः मार्जनोपलेपनेवस्त्रेति॥ अत्रशुद्धतीत्यनुषंगः॥ मार्जनंमार्जन्या
मृत्तृणकाष्ठाद्युपनयनं॥ गृहस्थधूमाधकारादिद्युपनयनंच॥ उपांशुनासुधा
गोमयादिनिर्मृन्निर्निर्विलेपनं॥ एतच्चब्राह्मचंडालादिनिर्निर्मिस्यस्मृत्यादि
नादृष्टत्वं॥ अत्रोशनातुलावन्मात्रमधिं॥ याज्ञवल्क्यानतुभूशुद्धिसुपक्रम्यत्र
त्रैवतस्मिन्नेवदेशे केगृहंमार्जनलेपनादिति॥ पुनर्मार्जनलेपनंचोक्तं॥ तत्
गृहस्यप्रत्यहंमार्जनलेपनप्राप्त्यर्थंवेदितव्यं॥ अवदूषितेतुसंवर्तः॥ गृहशुद्धिं
प्रवक्ष्यामि॥ प्रेतस्यावदूषिते॥ प्रोक्ष्यहस्तमयंजाड्यंशिरोहस्तनयेवच॥ गृहा ५२

दपास्यतत्सर्वंगोमयेनोपलेपयेत्॥ गोमयेनोपलिप्यमछागेनाक्रामयेद्ध्रुवः॥ ॥
ब्राह्मणोमंत्रपूतेभ्यद्भिरापक्लुत्यावरिणं॥ सर्वमन्युक्तयेहनततः शुद्धमितिवाय
मिति॥ अत्रादौनोंगरमरणेहरहयमः श्वश्रूरयनितेत्वमृतेमाचतुष्टय॥ अत्य
तेवर्जयेद्गृहमित्येवमनुरब्रवीदिति॥ अतोन्यत्रेच्छा॥ अत्यंतभ्रंडाजातिम
र्यादसिंधुः सएव॥ द्विजस्यमरणेवेशमसंशुद्धेन्नदिनत्रयात्॥ दिनेकेनबहिर्नि
र्हरेत्प्रोक्षणंतेषपंनेरिति॥ अत्रयद्योक्तश्राद्धानंतरमपिमंत्रप्रोक्षणंकार्यं
प्रागुक्तसवर्णोक्तेचंडालादेर्गृहेवासेतद्धपरान्नारं॥ अविज्ञातसस्कृतचंडालोनिवसे
द्यस्यवेश्मनि॥ विज्ञातेचोपसंत्यज्यद्विजाः कुर्युरनुग्रहमित्युपक्रम्य॥ प्राकारेतु
भवेद्भिरारकृटेसकांस्यके॥ जलप्रोक्षंतुवस्त्राणांपरित्यागस्तुमृण्मयेकुसं
भगुडैकर्पासतंडुलदधिसर्पि॥ हरिद्रत्यातुधान्यानिगृहेदद्याद्धुताग्नये॥
ज्वालास्पृष्टंतुतत्सर्वंशुचितमनुरब्रवीत्॥ रज्जुकीचर्मकारीचलुध्यकीवेण

पुष्करसी॥ चातुर्वर्ण्यगृहेष्वेवमन्नलाभादिति॥ ज्ञात्वातुनिष्कृतिंकुर्यात्पूर्वोक्तस्याई
मेवच॥ गृहदानंनकुर्वीतनरोषंसर्वतुल्यकारयेत्॥ रसपूर्णंतुयभांडमुत्पत्त्यजन्तुकर
चन॥ [illegible] ॥ गोमयोदकलेपेनप्रोक्षयेत्तुहुतार्थति॥ उपसन्नस्यति॥ प्रायश्चित्तार्थकृतप
युंपस्थानस्यप्राकारवृतिरवीकृत्यपुनराकारकारणं॥ प्रारकूटरति॥ पित्तले
हुतान्नदानमेवप्रायश्चित्तजालास्रष्टकृत्वेति॥ दृष्ट्वाभुक्त्वातुर्वर्ण्यस्यतुल्या
ग्निमश्नीकेतथावच्छ्माणत्वात्॥ निष्कृतिस्तुप्रायश्चित्तप्रकरणेनादिह
नलिष्यते॥ स्मृतिदृष्टेनेया॥ रसाश्चगुडलवणादयोनतुदधिपयस्तक्राद्य
तेषांत्याज्यत्वात्॥ तदाहचवनः॥ चंडालसूकरश्वनवनदहनपावनसर्व
मेउच्छेदनंदारवाणांतुतक्षणं॥ शरावशुक्तिरजतचेलानामद्भिःप्रक्षालनंको
स्तताम्राणामर्कारेणशुद्धिः॥ सोवीरपयोदधितक्राणांपरित्यागः॥ शेषरसद्

व्यस्तक्षणमितिं॥ मरीचिरपि॥ गृहेषजातिसंवेशोशुद्धिःस्याउपलेपनात्॥ संवासो
यदिजायेतदाहुतापेविनिर्दिशेदिति॥ धान्यानिसर्वबीजानिंगुडादिरसएव
च॥ कुसुंभकार्पासमथोशुद्धेद्वार्यग्निशोधनादिति॥ प्रजापतिश्चंडालादिः
संवेशः॥ प्रचेताः॥ शयनमितिकेचित्॥ संवासश्चिरकालावस्थानंवाग्न्यग्निशोध
नं॥ वारिणाभ्युक्षणमग्निर्नापर्यग्निकरणमित्यपरार्कः॥ एवंचगृहेदेवालया
दोवायदिदुष्टेः॥ पञ्चादिर्मार्यतउच्यतेचातदाकृच्छ्रंजलभूशुद्धिंपंचविधांच
तुर्विधांवाविधायपावमानिभिर्हिरण्यकुशवारिणागोमूत्रादिभिश्चप्रोक्ष
यथाशक्तिब्राह्मणभोजनंचंडालसंवासेपराशरोक्तंत्रिरात्रोवोषंचैकंतत्प्रोदत्वा
पुनर्वासंदेवायतनंचकुर्यादितिप्रतिभाति॥ रथ्यादिशुद्धिमाह॥ पराशरः॥ रथ्या
कर्दमतोयानिनावपथास्तरणानिच॥ मारुतोर्केणशुध्यंतिपंकेष्टकचितानिचेति
॥ याज्ञवल्क्यः॥ रथ्याकर्दमतोयानिस्रष्टान्यंत्यश्ववायसैः॥ मारुतेनैवशुध्यंतिपंकेष्ट

४४ क्वचितानिचेति॥ ॐअत्रबहुवचनेनकृतगोमयशर्करादिप्राप्त्यर्थं॥ पक्वेष्टकचितानि
धवलगृहादिनिचेज्जलादिस्पृष्टानिमार्ष्टमेनेवशुध्यंतीत्यनयूर्वविहितस
हस्तप्रोक्षस्यनिवृत्त्यर्थं॥ तृणकाष्ठपर्णमयानांतुप्रोक्षणमेवेतिविज्ञानेश्वरः॥
एवंचारण्यावसुधामेध्येतिपूर्वोक्तंयज्ञपात्रकास्यनोज्जनादेरभ्यायाश्रमेध्यनाद्योधक
त्वान्नविरोधः॥ ॐअथप्रकीर्णशुद्धितन्त्रमर्यादयोच्यते॥ नारीणांचैवयज्ञानां
४५ पूर्व श्वाकुनीनांशुनोऽन्ने॥ रतेःप्रस्रवणेस्नेहेरागेयोन्यासदाशुचीति॥ ॐअत्रसर्वत्रया
वासंसर्गेकृतदोषापवादस्तत्रापिवस्त्रस्यत्वेगावोमेध्यामुखादृतइत्युस्यापवा
दः॥ यस्मपदवाक्यस्योपलक्षणार्थं॥ बालैरनुपरिक्रांतानित्यमेध्यमितिस्थितिरी
तिवचनादितिविज्ञानेश्वरः॥ श्वाकुनिः काकादिविड्गतिरिक्तशुतिमेध्यो
धातिपि॥ मनुर्विष्णुः॥ नित्यशुद्धःकारुहस्तःपण्यंयच्चप्रसारितं॥ ब्रह्म
चारिगतंभैक्ष्यंप्राकारंसर्वएवहीति॥ ॐपचहस्तः॥ ॐमेध्यानुपहतत्वयः॥
४५

प्रसारितमिति॥ नानाकर्त्रेसंस्पर्शेपघातदोषनिरासार्थंएतेनाग्रहस्यव्याप्तिः॥ दोष
प्रागेवव्याख्यातं॥ बोधायन॥ ॐपुष्पासंततसंधारापातेदूताग्रवेणवइति॥ यमः॥
गोरश्वोविप्रुषष्टयामक्षिकाःमुखभाःशुकाः॥ ॐअन्नोहस्तीरथेछत्रंरत्नमयश्चंद्रसूर्ययोः
॥ भूमिरग्निरजोवायुरापोदधिघृतंपयः॥ सर्वाण्येतानिशुद्धानिस्पर्शेमेध्यानिस
र्वदाहतियतएतानिसर्वदाशुद्धानिततोऽशुचिस्पर्शेपिमेध्यानित्यर्थः॥ ॐपद्मगोप्र
च्छतीनांस्पर्शेशुचित्वेपि॥ याज्ञवल्क्येन॥ ॐअजाश्वमृगवंतामेध्यंननगोर्ननर
जामलाहतिविशेषकथनान्नस्पर्शेमुखविशेषेणशुद्धमितिपाठादीनानस्पर्शेशु
द्धावुपयुज्यते॥ विप्रुषांशुचित्वेन॥ रथाग्न्यादिच्युतंत्वनिरूक्तविषयं॥ लिंगपुराणे
॥ नरथाग्रेकेशनिर्धूतंस्नानवस्त्रदशोदकं॥ ॐअस्त्रीकरमपुण्यंचॐअशुद्धंस्पर्शेशु
द्धिति॥ तन्नस्पर्शेदोषकथनादितिमर्यादसिंधुः॥ विप्रुषः॥ मूत्रनाजलकणास्तासां
शुचिजलप्रक्षालनादपिचंद्रजाद्यागमेनिनावायुनानीयमानानामशुचित्वं

कयांशुचित्वविधिरयमित्यपरार्कः॥ यत्तुयाज्ञवल्क्यः॥ मुखजाविप्रुषोभिधास्त
थाचमनबिंदवइतिप्राथद्द॥ तत्रविशेषःनमुखाविप्रुषछिष्टंकुर्वंतिनचेद्
जेनियतंतिवन्निष्टवाक्यात्॥ स्मृतिविरुद्धः॥ पादोयःप्राचामयतः॥ यत्तुभो
मिकेस्तिस्तमात्रेणानतेरप्रयतोनचेदितिमनुवाक्यंबाध्यः॥ एवंचागस्त्यवसु
वशोगसामग्र्यादौतत्तत्यतेप्यशुचित्वंबोध्यं॥ सर्वत्रजगन्नाथादिमाहात्म्यज्ञे
षुपाकादिसेवाकर्तृणांमुखप्रावरणंधनशिष्टाचारादिनिछायायाःशुचित्व
चंडालादिछायाव्यतिरिक्तविषयं॥ चंडालपतितछायास्पृष्टस्नानसमाचरेति
स्मृत्यंतरे॥ यदिछायाश्वपाकस्यब्राह्मणोत्यधिरोहतितत्रस्नानंप्रकुर्वीतघृत
प्राशंचशुध्यतीत्यंगीरोवाक्ये॥ दीपमंचकयोछायावोधिश्छायातथानिशि
तथानीचजनछायाहतियुष्पपुराकृतमितिस्मृत्यंतरेचतासां दृष्टत्वकथनात्
एवंचचितानशिविरादिछायासुदोषाभावंतत्रभोजनादिकरणेदोषाभावः

यत्तुचंडालपतितछायास्पर्शेदुष्टत्वंनोक्तंचेदितिब्रह्मतत्वकामतःस्पर्शविषयंच
युगादिपरिमाणाधिकछायाविषयंचेतिनविरोधः॥ अग्निश्वडाल
शौवाग्न्यादिव्यतिरिक्तं॥ एवंवह्निरापोदध्यादिवरजोप्यजादिव्यतिरिक्त
तदाहस्नातानपरेणशुचयःसर्वेवायुनासमुदीरिताःअन्यत्रराससंजाजावि
श्वसमूहनिचासिनाभिनि॥ समूहनीसमार्जनी॥ एतच्चूरेणवत्तरस्याप्युपलक्ष
णंश्वकाकोष्ट्रखरोलूकसूकरग्राम्यपक्षिणां॥ रजोविरेणुसस्पर्शादायुर्नश्यती
श्वद्दीयतइतिमिताक्षरायां॥ स्मृत्यंतरात्॥ तत्रस्पर्शेसमार्जनकार्यमितिविज्ञाने
श्वरः॥ पक्षिन्यास्तुरेणावोमर्यादमिश्रोगृहेउक्ताः॥ गजाश्वरथधान्यागवांचैव
रजःशुभं॥ तथागवांरजोधान्यंरजःपुनस्यागनवंरजः॥ एतद्गजोमहानूस्तत्प
रापतनकानूनमिति॥ धूमोयिशूद्रः॥ धूमाग्निरजांसिवाघीरितानिशुद्धानीत्यप
रार्केशारदवाक्यात्॥ मक्षिकाग्रहणमवर्जनीयस्पर्शनादंत्रामत्रावपिपीलिका

दीनामुपलक्षणार्थमित्यपरार्कः ॥ वायुस्तु चरन्मुहूर्तेनतु वस्त्रदत्तादिजन्यः ॥ शि
ष्टान्तः ॥ सूर्यवातश्च वातः पाणेर्मुखस्य च ॥ सुकृतानि हरन्त्येते स्पृष्टाः पुरुषस्य चे
त्तिमार्यादसिंधौदेवलगात ॥ शिवधर्मोत्तरदत्तात्रा ॥ बृहस्पतिः ॥ प्राचेतक्षयत्रीकारकारु
हस्तात्रीदोहनीयंत्रविनिःसृतानि ॥ वालेरधस्त्रीनिरनुष्टितान्यशुचिनिः
कृतानितिति ॥ प्रत्यक्षतोदृष्टान्यपिमुहूर्तानितिव्याख्यातंमर्यादसिंधौदेवलः ॥ गोत्रा
कृत्तु ॥ मुहूर्तेहस्तेनमन्त्राणांतुदूर्तानांश्रिव ॥ प्रग्रहाम्यामरुचछुद्धाशुक्रंचिरमूत्रवि
जित्तिमर्यादसिंधुप्रकृतिष्वन्यापिस्मृत्यादिशुद्धेबाधकवाक्यानिवहूनिसंति ॥
तान्यनुपयुक्तत्वान्नलिख्यंते ॥ इतिप्रकीर्णशुद्धिः ॥ अथात्मशुद्धिः ॥ तत्रचेत्रज्ञ
स्येश्वरज्ञानादितियाज्ञवल्क्येन ॥ ज्ञानंतपोऽग्निराहारोमृण्मयोवायुपार्जनं ॥ वा
युः ॥ कर्मविपाकालोचशुद्धेकर्तृणिदेहिनामितिमनुनाचश्रवणमननादिरूप
ज्ञानेनोक्तातथापिनवेगेनेकादशस्कंधेवविनोमत्यात्मनः ॥ शौ

चंशुद्धः कर्मचिरेणबुधइतिकथनांतेतपस्कंधेपियन्नामधेयश्रवणानुकीर्ता
धत्रकृष्णद्युनदीरणादपिकृच्छ्रतः ॥ श्वादोपिसद्यःसवनायकल्पतेकुतःपुनस्ते
नवेगेनुदनादिति ॥ हादनात्कंधेपिविद्यातपप्राणनिरोधमंत्रीतीर्थानि
यकव्रतदानजाप्यं ॥ नात्मशुद्धिःकृतेनतेनरात्मायथाहृदिस्थेनगदत्यनंत
इति ॥ षष्ठस्कंधेपि ॥ श्रीशुकेःसर्वपापानांनिःशेषनिवारकतयाज्ञानिरे
कांकेचित्केवलयाज्ञयावासुदेवपरायणाः ॥ अघधुनंतिकात्स्न्येननहीं
रमिवनास्करः ॥ नतथाघघ्नवान्राजन् ॥ पूयेतत्तपआदिभिः ॥ यथाकृष्णा
र्पितप्राणास्तत्पुरुषनिषेवयेति ॥ कथनाच्चात्मशोधनेभक्तिरेवहेतुरुपायः
मनचतानेनास्पृष्टिकल्पोऽतिनिंद्यः ॥ तत्तावन्मरणंनस्मायधिक्तत्कथनेणु
गुप्तिनिवानवेतिहृष्णनेन किंचित्कालोत्तरंपुनःप्ररोहसूचनाच्छोचनीहार
मिवनास्करइतिहृष्णंतेन निःशेषपापनाशसूचनात् ॥ ज्ञानोत्तरंतत्कथने

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June, 2017

ननस्नेषणायाजामिजोपरमानोपन्यासेननत्रचनोवस्यागस्यस्यसंमतिप्रदर्शने
[illegible]
र्शनेनज्ञानापेक्षयापिनक्रेरवाधिकारस्यनगवद्भक्तानप्रतिसाधितत्वा
च्च॥किंच॥लिंगशरीरस्यापिशुद्धिराहारशुद्धातबुधिश्चज्ञानोपयोगि
नी॥॰आहारशुद्धौसत्वशुद्धिः॥सत्वशुद्धौध्रुवास्मृतिरितिछांदोग्यश्रुतेःसत्व
चांतःकरणतथा॥॰अन्नमयंहिसोम्यमनःआपोमयःप्राणस्तेजोमयीवा
गित्यपिछांदोग्येमनःप्राणवाचामाहारपरिणामत्वंतत्पोषितत्वंचानि
प्रेतं॥॰आहारशुद्धिश्चस्ववर्णाश्रमवृत्त्यासंपादितान्नेनतस्यचसिद्धस्यन
गवत्तिसमर्पणानंतरंप्रसादतयान्नभोजनेन॥तदुक्तंहरिवंशेजनमेजय
निबोधेदंस्माहे॥पादोदकंपिबेन्नित्यंनिवेदितमग्रतः॥॰प्रयच्छात्मविशुद्ध्यर्थं
सर्वकामाश्रयेतथेति॥यापेपिमुकुंदासनत्रोषंतुयोहिनुंदेदिनेदिनेसिक

थेसिकथेनवेसुप्तेचाऽऽचमनंनाधिकं॥मुक्तान्यदेवनैवेद्यंद्विजश्चाऽऽचम
नंचरेत्॥मुक्तांकेनापवनैवेद्यंसर्वपापैःप्रमुच्यतइति॰प्रतोज्ञानपक्षेपितस्यस्वहू
पोपकारायस्मरणादिरूपानक्रियमाणममयोक्तिनेतिसुकरोक्तिचसैवात्मशोधना
यसेवोपयोग्यायचकर्त्तव्येतिदिक्॥इतिवल्लभाचार्यचरणांबुजप्रसादतः॥ना
नानिबंधमालाख्यंद्वेधाशुद्धिःस्फुटीकृता॥१॥इतिश्रीवल्लभाचार्यचरणांबुज
दासदासेनपीतांबरात्मजेनपुरुषोत्तमेनस्फुटीकृताऽऽह्यशुद्धिदीपिकासंपूर्णा॥
समाप्तमगमत्॥ ॥श्रीसरस्वत्यैनमः॥ ॥ ॥

LIBRARY OF THE BOMBAY BRANCH OF THE ROYAL ASIATIC SOCIETY